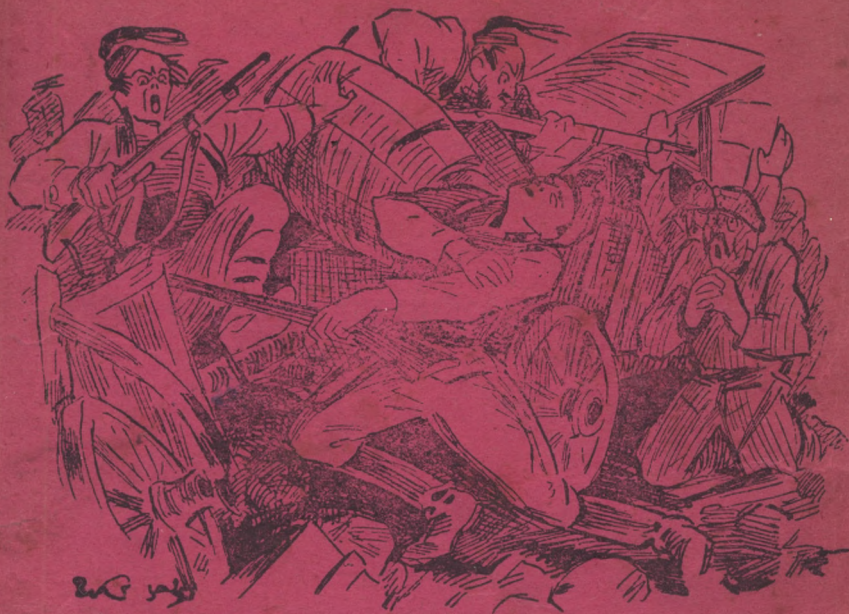

Г Е О Р Г Д.

СПОМИНИ З СЕРБЬСЬКОГО ФРОНТУ

ДИВНІ ПРИГОДИ АВСТРІЙСЬКОГО ЖОВНІРА

ЛЬВІВ — 1929

ГЕОРГ Д.

СПОМИН З СЕРБЬСЬКОГО ФРОНТУ

ДИВНІ ПРИГОДИ АВСТРІЙСЬКОГО ЖОВНІРА

ПЕРЕКЛАД З НІМЕЦЬКОГО

ІЛЮСТРОВАНЕ

„ЛУНА“

ВИДАВНИЦТВО

Л Ъ В І В — 1 9 2 9

ЛЬВІВСЬКА ДРУКАРНЯ НОВОЧАСНА
ЛЬВІВ, ПІЛСУДСКОГО 21.

ПЕРЕДМОВА ВИДАВНИЦТВА.

Автор цих цікавих споминів це бувший австрійський жовнір, молодий німець Георг. Д., що в другому році світової війни попав на сербський фронт і через характеристичний для балканських відносин воєнний випадок опинився в осени 1915 р. самотній між двома фронтами — своїм і ворожим. — Бажаючи уникнути ворожого полону і боячися вертати до своїх, він прожив майже два роки на шпилі гори Копаоніку і пережив за той час незвичайно дивні пригоди, списані в цих споминах. Записані споминами сшитки він, ще проживаючи на тій дикій горі, вручив своєму знайомому зперед війни приятелеви, сербському ученому д-рови Т., що жив тоді в Обилічеві біля Крушевацу. Цей учений запізнався тогож року з другим німцем, австрійським жовніром з полевої почти, Францом Шпундсю, і передав йому записки Георга Д. до опублікування. Тим чином незвичайні пригоди того мимовільного дезертира, який тепер, як побачимо, пропав для світа, дійшли до відома загалу. Видаючи ці записки в майже дослівному перекладі, надіємся, що наші читачі, головно бувші жовнірі, знайдуть в них цікаву і гарну розвагу та оживлять часто власні нераз рівнож дуже цікаві спогади воєнних переживань.

Видавництво „Луна”.

З ПОЛКОМ НА СЕРБСЬКИЙ ФРОНТ.

Хто я — і як називаюся, це не належить сюди, бо зі свого давнішого життя не взяв я з собою у цю гірську самоту нічогісько такого, що моглоби мене вязати бодай з останніми роками і пригадувати мені їх. Також воєнні пригоди не належать' уже до мене, хоча вони стали передумовою для мого теперішнього положення. Тих 11 місяців, які я провів на фронті в Карпатах, давно вже забулися. Але потім надійшла днина, що вирвала мене з маси мільонів, так нагло, так нечайно, що ще й досі не можу зрозуміти, як це могло статися. А прецінь це жива дійсність!

Я тут. Сиджу в теплій печері при столі. На дворі мерехтять міріади сніжних кристалів, глибоко підмною шумлять ліси глухим шумом моря, вітер несе сюди далеке протяжне скомління вовка. Але ні — так я не можу зачинати! Мушу розказати про це, яким чином дістався я в оцю свою пустелю, на Копаонік.

Заледво пройшов я двомісячний військовий вишкіл, як розпочався другий офензивний похід на Сербію. Мій полк стояв у Аграмі, як резерва. Там перебув я ще й летунське образование, але при летунському іспиті мене не прийнято до летунської служби ізза якогось очного недомагання, тож я мусів служити далі в армії, як піхотинець. Після прориву під Београдом перейшли ми Саву, але стрічалися з відступаючими сербами тільки в малих перепалках. В Чачаку дали мені приказ, рушити з охо-

роною обозу через ібарський просмик за нашими фронтовими частинами до Митровіци біля Косового. Командуючий четар захорував на грипу і передав мені в Ужіц цілу чету. Так отже мав я тепер під своєю опікою десять возів з консервами, муніцією і з одним добутим під Валієвом літаком, розложеним „фоккером“. До возів були запряжені зареквіровані воли, візниками були старі лянштурмісти з Семигороду, румуни, яких бесіди я не розумів ані в зуб.

Це вже було в листопаді, по Всіх Святих. На лісистих горах лежав уже сніговий пух, річка Ібар закрилася вже льодом, а вузьким просмиком, кудю ми йшли, свистів ледоватий, до кости проймаючий вітер.

Над вечір станули ми табором під високою звисаючого на дорогу скелею, яка до певної міри охороняла нас перед цим вітром, що шалів зі зростаючою силою. Мимо кількох коців, якими я вкрився, ціле моє тіло тряслось від студени. В опівночі збудив мене зі сну вовчий сковит. Я схопився і доглянув їх сліди на тонкій поволоці снігу. Воли фурчали і гризли свою упряж. Кількома стрілами відстрашили ми вовче стадо.

Так поступав наш трудний похід з бідюю вперед. Нігде не мож було запримітити людської оселі. Просмик звузився до застрашаючої щілинки, якою шумів і гудів пінистий Ібар. Доріжку затарасовували часто скельні бльоки, що скочувалися з гір. Їх треба було розсаджувати, щоби усунути з дороги. Мої люде були тією дорогою такі втомлені, що я мусів дати один день відпочинку.

Наш обоз розложився під чорною, задимленою скелею. Стіни просмику дещо наче розсунулися і утворили круглий котел, який тулився до збічча Копаоніка, що горів перед нами стрімкий

і високий в яскравім сніжнім блиску. Місце було затишне перед вітрами, ми розбили тут свої шатра, вкрили їх листям і мохом і поклалися спати.

ПІДСТУП СЕРБСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ.

Около третєї години по опівночі збудив мене мій візник, одинокий, що знав трохи по хорватськи: — „Пане, курієр з Митровіці!“

Я схопився. Передімною стояв, держучи за поводи розігрітого й запіненого коня, австрійський капраль і зголошував, що нашим частинам під Митровіцою грозить брак харчів і муніції — а він дістав приказ, спішити на північ і першу ліпшу стрічну харчеву колвонну направляти негайно на Митровіцу. Він не мав справді при собі приказу на письмі, але покликуюється на майора В. і ще кількох знайомих мені старшин, про яких я знав, що вони вирушили в напрямі Косового поля. Я мусів дати віру його словам і ще до того був радий, що буду мати при собі знаючого дорогу чоловіка, бо ця безконечна пустка видавалася мені з кожним днем страшніша і загадочніша.

Ми побудили візників і наша каравана рушила таки зараз далі, але замість іти просто здовж Ібару, як показувала карта, збочила на першу бічну долину в напрямі на хребти Копаоніка. Я здивувався і казав покликати того вістуну. Але він доказував уперто і непомильно, що карта справді не бреше і дорога здовж Ібару булаби коротша, але ми мусимо піти обходами, щоби обійти недалекий, два кілометри від нас на полудне віддалений міст над Ібаром, бо цей міст висадили перед трьома днями комітаджі в повітря.

Мені не оставало нічого, як лише з цим по

годитися. Околиця ставала щораз більше дика, неприступна, непрохідна. Здовж стін долини чорнів праліс зі своїми густими масами заростів, збічча і відноги Копаніка бовваніли перед нами своїм червоново-вогненним камінням щораз ближче.

Підчас коли я так був зайнятий обсервацією високих гір, залунав нагло свист а йому відповів другий. Капраль кинувся з коня і зник у близькій гущавині. Блискавично, але все таки за пізно, догадався я, що я дався заманити в сітку переодягненому сербови!

Треба було заховати зимну кров. Свого коня віддав я своєму візникови і приказав йому, пробитися за всяку ціну назад до Кралівва та повідомити про мій клопіт. Я казав просити о одну сотню для мого звільнення, а тимчасом я мав намір боронитися, на скільки стане моїх сил.

Вже впали перші стріли, але я пізнав, що це не є ясновучні сербські військові кріси, тільки галасливі верндлі. Отже було ясно, що маю до діла з нерегулярними відділами повстанців-комітаджів. Це були — як мене інформовано передше в Кралівві — здебільша сербські вояки, що їм карне життя при правильнім війську було за гостре і за одноманітне, і тому вони на власну руку провадили грабіжницько-повстанче життя в лісах та чатували успішно на наступаючого щораз глибше окупанта, австрійське військо. Сербське правительство толерувало ба й підпомагало цих партизанів навіть у мирні часи, бо знало, що підчас війни вони зроблять державі неоціниму прислугу. Їх лютість і очайдушність, яку вони оказували в нападах на болгарські відділи, були відомі по цілому Балкані. З такими небезпечними людьми я мав тепер честь і собі стрінутися.

Наскорі уставив я всі вози під саму скельну стіну, де я принайменше був критий з двох боків. З права і з ліва спорудили ми прихапцем з каміння низький вал, з поза якого був вихід тільки в напрямку якогось гірського потічка. Заледво видав я найнеобхідніші вказівки і прикази, як уже проти нас стали виходити нападники, що перескакуючи з під корча під корч, зближалися крок за кроком до нашої „позиції“. Мої лянштурмаки-румуни тремтіли, як у лихорадці, тримаючи в руках кріси; вони навіть добре не знали, як з цією зброєю обходитися! Всяка оборона з такими людьми була очевидно безвиглядна, моє положення було розпучливе, беспорядне. Я вважав себе за безсумнівно прощачого, бо так довго триматися, аж доки з Кралієва не надійде сподівана відсіч, я не міг ніяким чином.

Та не було вже часу думати про щонебудь, ось, загреміла вже перша сальва, якої відгомін ударив страшним ревом і лоскотом по лябіринтах дооколичних скель. Кулі гатили в каміння і падали сплющені, як таляри, на землю, це були олов'яні набої. Мої румуни в тій хвилі попадали на коліна і почали молитися перед малим образом якогось святця, котрого один лянштурміст носив з собою в своїй — шапці. Вони молилися і скомліли зі страху, а кулі все ще далі бичували каміння, що ним ми заслонилися. Щораз ближче заходив до нас загін противників. Та я стріляв безпереривно, аж замок мого кріса горів, в очах почало мерехкотіти..

Нагло чую колючий біль у лівому рамени. Кров заливає цілий рукав, кріс випадає мені з рук. Чую ще зовсім близько якийсь галас і крики — і паду непритомний на спину.

Я ЗБУДИВСЯ СЕРЕД ЗВІЗДЯНОЇ НОЧІ.

Я збудився серед зізвдяноЇ ночі. Сніг пропав. Десь над мовою головою дуднів якийсь оглушуючий рев і шум. Я сягнув правою рукою в гору і почув ледовату воду. Я лежав до пояса в воді, в потоці. Моя голова була поранена в кількох місцях і спливала кровю, звисаючи безвладно в терновім куці. Правдоподібно уважали мене комітаджі за мертвого і байдуже шпурнули мною в потік. Та це був мій ратунок! Бо студена вода засклепила рану на руці і охороняючи мене від впливу крові, привела до свідомості. З трудом витягнув я обі ноги зі студеної води, а потім обмацвав свої рани на голові. На щастя це були тільки легкі задраснення і здертя. Як тільки простягнув я і випростував свої заkostenілі сугави, почув я в собі приплив сил — і мене пройняла невисказаною розкішю перша ясна думка, що я уйшов певної смерті.

Але тепер треба було за всяку ціну бути дуже обережним! Можливо, що серби ще десь близько? Уважно, як колись за діточих літ при забаві в індіян, проповз я поміж кущами на близький беріг і став бачно зорити на всі боки. На луці стояли ще три вози без запрягу. Земля довкола була засіяна консервами і порозбиваними скриньками від набоїв. Що робити?

Перше всього перевязую собі рану на рамени і завязую голову — і думаю: яким чином осталися тут ті три вози? Чому? — Підходжу і добачую розв'язку таємниці. Чорні калюжі сціпенілої крові вкрили траву довкруги возів. А в одній ватрі лежать ще охлапи присмаженого м'яса в гарячій попелі. Видно — олов'яні набої великого калібру ранили або й убили трьох волів, так, що напасники

не могли ніяк забрати з собою усе цінне майно, що було на возах. Та що буде, як вони сьогодні або завтра вернуться, щоби взяти собі решту? З Кралієва може наспіти сотня в найкращому випадку за чотири-пять днів..

Я рішився отже за той час по змозі держатися десь в поблизу того місця в криївці, так, щоби комітаджі, на випадок свого повороту, не запримітили мого сліду. Та в першій хвилі, хоча я був свідомий того, що всяка проволока й необережність мені небезпечні, голод примусив мене остати якийсь час на побоевищі на місці моєї поразки. Я роздув дотліваючу ватру, витягнув з попелу припечений кусень волового стегна і став глодати його з незвичайним апетитом. Попоївши, я напхав цілу шатрову верітку консервами і набо-ями, закинув на плечі крес, що валявся під возом, і побрив з тим усім скарбом в потік, щоби затерти за собою сліди. Перебривши потічок, почав поволи спинатися в гору по ховзьким шутрі і ріни. За яку годину опинився я серед найдикшої гущавини. Тут було по коліна-лістя. Я вигребав собі в ньому яму і сховав там усе, що приніс. Я щераз перемив і перев'язав рану на руці, оглядаючи її докладніше. Слава Богу — це був тільки постріл в мясо, не-нарушив ні кости, ні жил. За два або три тижні загоїться.

МІЖ ПОЛКОВНИКОМ К. А ВОВКАМИ.

Лежачи так в теплому листю, я подумав собі, що найкраще буде, помандрувати тепер манівцями через гори до Кралієва і повідомити про свою злу пригоду. Алеж там є полковник К., страшний ти-ран, що певно поставивби мене за таку невдачу

перед військовий суд! А тоді пиши пропало! Таки краще буде пустити кінці в воду і ратувати свою шкуру, не вертаючи до своїх. Але — тут лишатися в пралісі? Ше до того проти зими? Вовкам на обід? Ні! Це також не можливе!

Та на щастя нема ніяких свідків моєї необережності з тим капралем. Румуни полонені. Отже як прийде сотня з Кралієва, то я вже якось її переконаю, що за це нещастя я не поношу ніякої вини.

Та як я перебуду ці найближчі дні? Ця дошкульна думка вертіла мені мозок і позбавляла мене всякої сили подумати про щось краще. Мое тіло почало трястися, оловяна втома обезселила мене і я запов у твердий сон, зовсім подібний до смерті.

Ясне, осліплюче сонце збудило мене, вкловши мое лице своїм горячим промінням крізь густе галуззя дерев. Скріплений і відсвіжений скочив я миттю на рівні ноги, всі мої змісли були готові до нового ділання. І як злочинця жене щось заєдно на місце злочину, так і мене погнала якась сила на місце нападу. Все стояло ще ненарушене, так, як я лишив учора. Я згріб ще до наплечника консерв, скільки міг завдати собі на плечі, і поніс у свою листяну нору. Та за другим разом я поробив за багато слідів, які моглиби мене зрадити в кожній хвилі. Тож я мусів подумати про якийсь кращий сховок і леговище для себе, в такому місці, з якого я, ніким незамічений, мігби дивитися, що діється з тими трьома возами. Так роздумуючи, почав я йти мягким мов губка мохом далі в гору, по лагідній збочі, що йшла поміж стрімкими підхмарними скелями. Не пройшовши ще й двіста метрів, я опинився серед скельної громади, якої тут і там розколоне каміння видовжувалося місцями в глибокі затишні нижі-коридорі. Тут було сховків

до схочу! Краще я неміг трапити! Тільки одна-біда: всі печери і щілини капали вохкістю і допускали в себе північний вітер, так, що годі булсби в них вижити.

МОЯ ПЕЧЕРА.

Я пустився далі тим скельним бездоріжжам. І нагло станув я перед темною камінною пащою, з якої вдарив мене якийсь дивний теплий вітрець і наче сірчаний запах. Мое серце забило зі зворушення й цікавості і я сміло увійшов до печери. Ноги потапали в сухій, м'якій землі, як у грубому дивані. Через наглу кромішну пільму очі не могли доглянути найменчої речі.

Я йшов обережно, держучися руками за гладкі стіни, аж доки очі не привикли трохи до тої ночі. З оброслих мохом щілин повилітали лилики і фурнули попри мою голову на двір. Коли пільма стала надто чорною, я блиснув своєю електричною лампкою — і з перестрахом подався в зад.

Туж під моїми ногами роззявилось на мене чорне горло у прямовісний пекельний закіп, з якого бухало на мене чимсь горячим. Чути були сіркою і амоняком, — без сумніву — я стояв при виході одного з підземних горячих джерел. Це поражаючо велике чудо природи зайняло спершу всю мою увагу, але по хвилі вирвався з моїх грудий оклик радості, що наче грім відбився між високими стінами. Тут був я безпечний! Тут міг я схватися перед усіми ворогами! Тут міг я виждати приходу ратункової сотні.

Пропасть отвиралася, як підземна пашека. Я кинув туди каменем, щоби перевірити її глибінь. Та він упав у порожнечу — наче би його проковтну-

ло це диво. Тоді я вистрелив туди, — і грім та страшений лоскіт зморозив кров у моїх жилах, начеби всі демони ночі зайшлися пекельним реготом. Ще цілі хвилини гуділо, свистало, шуміло і кипіло в низу і в печері, аж доки не завмерло в якомусь тихому скавулінню.

В тому незвичайному місці улаштував я свою домівку; я приніс сюди кілька консерв зі свого сховку, а потім затарасував вхід до печери камінюками.

Якийсь святочний спокій обняв мене після того. Наче неземний дух обвіяв мене леготом тих гір, моя грудь наповнилася невимовним щастям безпеки, ратунку, самотности. Около півночі примістився я в своїй печері на сон і заснув глибоко.

Над раном ще в півсні я знову став себе питати: Що тепер буде зі мною? Чи маю вертати до різника людей до Кралієва, де чигає на мене ганебна смерть, чи — ні — в тій хвилі я збудився зовсім, освічений сонцем, що затарасований вхід пробило своїм раннім промінням.

Я схопився зі свого леговища й відваливши камінь, вийшов на двір. Сонце розлилося по горі золотим морем. Та не було часу оглядати красу природи, мене гнала цікавість поглянути, чи є що нового на поляні, біля возів. Я кинувся туди. Нічого. Все як було. Ні сліду яких будь гостей. Я знову набрав у полотно повно всякого добра а голов-но консерв і сухарів і пішов на гору, до своєї печери. Потім переніс решту своєї комори з листяного сховку. В печері я рішився дождати на все нове.

Та минали дні і тижні — і ніяких новин не було. Долива була тиха і мертва. Не гостювали там ні комітаджі, ні не надходили наші. Видно перших десь мусіло стріннути нещастя, — а наші? Певно думали, що не оплачується висилати сотні війська

за одною горсткою людей. А може були певні, що комітаджі пограбували всі вози і помордували всіх вояків. Так мені, видно, судилося на цій горі побувати довше. В кождім разі перезимувати. Треба отже приготувитися до зимівлі — бо й так не було ніякої роботи. І я взявся до праці.

Перш усього став переносити з возів усе майно до своєї печери. Часами я був тут тільки раз на днину, часом і двічі. Перенісши всі харчі — мясо волів, консерви і сухарі — я взявся до прочого ладунку. Шатра, білля, одяги, кілька лопаток, якісь дроти — все це став я носити з якоюсь дивною запопадливістю, інстинктивно відчуваючи, що я довший час буду залишений сам собі. За яких два тижні я переніс усе. Ні! Не все. На возах ще була одна незвичайно цінна річ, про яку я одначе спершу й не думав. Бо деж я мігби сам перенести до своєї печери — літак! Звичайний літак, типу „Фоккер“, розложений лежав на двох возах. Крила мотор і все инше було там нове, неткнене, в комплекті. Дві бочки бензини. І банька оливи.

Пращаючися зі своїми порожніми возами раз на все і дивлячися на цей літак — я прийшов нагло на оригінальну думку. Як би так оцей літак вдалося мені затягнути на гору й переховати до весни — я мігби тоді легко увільнитися зі своєї тюрми і щасливо втікти так від свого кровожадного полковника К., як і перед сербами...

Ця думка не дала мені спокою, доки я не довершив того, що сам уважав за неймовірне. Я сам один — правда — з важким трудом, переніс на гору цілий літак. Найбільше муки мав я з мотором і з бочками бензини, та нарешті був я готовий і з цим, присвятивши самим бочкам цілий тиждень праці

Я МЛЮ З УТОМИ.

Коли я з останнім крилом літака прийшов з великим трудом на гору, до своєї печери, ноги підімною захиталися, в очах потемніло — і я впав непритомний з великої напруги. Як довго я лежав, не знаю. Але я чув — наче в сні, що якісь голоси кликали десь мене по імені і десь лунали вистріли, наче під горою. Я хотів схопитися, кричати, звернути на себе увагу, але даремно. Якась страшна несамоविта сила держала мене прикованого до землі і не дозволяла рушити рукою, ні ногою, ні отворити уста. При тім мов нутро горіло від спраги і мозок мучила свідомість, що це певно тепер прийшла з Кралієва сотня, шукати за мною. Піт облив мене від зусилля, встати, — але я не міг! Ці страшні муки тревали зо дві години, а потім я заснув.

Коли я збудився слідуєчого дня і випадково поглянув на одну з консервових пушок, я мало не збожеволів. Я побачив себе в бляшаному зеркалі, мов лице то було лице трупа! Мене трясла лихорадка, мені було то студено то горячо, я цоповз до виходу печери, щоби грудкою снігу охолодити трохи жар голови. Сніг, приложеній до голови, підкріпив мене на хвилю, я розіклав ватру, пригрів собі одну консерву і зїв її з куснем сухаря. Потім я знову заснув.

Слідуєчого дня я щераз усвідомив собі, що сталося: Підчас мойого омління були в долині люде з Кралієва, шукали мене та не знайшли. Аж тепер таким чином мені замкнений відворот до своїх. Мене будуть уважати за прапавшого без вісти! Ні — ні! Це не смів статися! Я мушу дати про себе знати!

Я схопився, взяв свій кріс, вибіг з печери

і почав стріляти. Та вистріли гинули в чистім воздуху без звуку. Тоді я з усіх сил пустився бігти в долину, кричучи, мов біснுவатий. Я прибіг до возів, та замість возів я застав лише попелище. З нього ще трохи добувався дим. Видно — тут ще недавно перед кількома годинами були люде! А може це були серби?

Так, чи так, відворот мені замкнений. Телер я мов дика звірина, окружена мисливими, без права, без оборони. Важко впала моя голова на груди, рясні сльози покотилися мені з віч. Та по хвилі я затиснув зуби і схопився з місця. Що небудь станеться — я мушу видержати і не смію сплямити своєї чести! Мушу виждати до тої пори, доки не оправдаюся перед своїми!

З такою постановою я завернув на гору, до печери.

Я ЗИМУЮ САМ НА ГОРІ.

Зібравши так усе в своїй печері, я впорядкував усе майно, насолити кусні волового мяса і обчислив пайки. Моїх харчевих припасів могло мені стати на рік! Отже я спокійно брався зимувати на горі у тій несамопитій печері. В морозні і вітрові дні я навіть не показувався на дворі. Аж коли студінь трохи попустила і сніги почали топитися, я став виходити з печери і спершу несміло оглядати околицю, не віддаляючися надто від сховку. Я не був певний, чи за два місяці, які я просидів у заперті, не зайшло в долині що нового.

Я запримітив, що збічча гори в сторону ліса кипіло від усякої звірини. Раз кинув я на принаду недалеко своєї печери охляп засоленого мяса і чатував вечером, якого звіра принадить моя жертва.

Довго не прийшлося ждати. Як тільки змерклося вискочили з лісу два молоді вовки, один лис і дикий кіт, що йшов нюшкуючи за ними. Малі вовчуки подобалися мені. Я заставив слідууючої днини сіти біля мяса і зловив їх перестрашених і скомліючих. Тепер мав я біля себе живі істоти, а їх тресура осолоджувала мені мою самотність.

Але як тут дістати хоч трохи їдального солодкого мяса? Червона дичина й заяці тепер в низу і туди ізза навали снігу годі дістатися. Треба було бачно слідити увесь склін гори, вкритий засніженим деревям. Нарешті мені вдалося вполювати одного сернюка. Його солодкеве мясо було мені правдивим присмаком.

Одноманітна м'ясна страва без ярини зробила мене злобним і диким. Може й мої товариші-вовчуки були цього причиною, досить того, що мої пляни і мрії були щораз нагальніші і я нетерпеливо ждав приходу весни, яка мала мене звільнити з мові тюрми.

Довгими вечорами пробував я складати свій з таким трудом перенесений туди літак. Він в своїй оснві не був дуже відмінний від того типу, який я пізнав у летунській школі. Тож я з розвагою і пляново взявся до роботи і все вдавалося мені проти сподівання. Тільки з запальником не пішло так легко, щось там мусіло бути зіпсоване, якась дрібничка, яку при мигаючім світлі ватри годі було доглянути. З тим треба було подождати до весни, коли буде мож працювати на дворі.

Дні проходили, хоч одноманітно і самотно, але досить скоро. Чим довші вони ставали, тим далі вирушав я на лови, доходив аж до пінистого Ібару. Вже почав і варити собі страву під голим небом, у лісі, за котел служила мені велика пушка від консерви. Цікаві вивірки приглядаються мені часто

з галуззя, що я роблю, а маленька серна приходить від кількох днів аж до моєї ватри і їсть з моєї руки розмочені сухарі. Сонце починає припікати і хоча це тільки початок березня, то близькість весни дається чути у всіх моїх сугавах. Мої груди розширюються і впливаються весняним леготом, в повітрі пахне свіжою травою. Якась хлопча жадоба пригод грав на моїх нервах. Я вирушаю одного ранку, щоби оглянути і прослідити цілу „мою“ гору, — і не сподіваюся, яку новину готувить мені та днина.

Я ЗНАХОДЖУ НОВУ ДОМІВКУ.

Рушаю в гору. Зі мною мої оба освовні вовки, Гері і Фрекі. Вхджу в густий буковий і дубовий ліс, повний уже весняного шебету птичок. Цим лісом іду майже цілу годину, все в гору. Нарешті лісний сумерк розсївається і я опинююся перед морем гушавини. Нїякої стежки. Роблю собі дорогу багнетом і йду далі. Щораз частіше стрічаю снігові греблі, далі заходжу в район, де все життя — здається — вимерло, Нїякої рослинки! Ясний осліплюючий блеск сонця разить мої очі, воздух щораз рідший, мов серце бє щораз живіше, очі горять, — вище, вище!

Ось іду попри орлине гніздо. В гнізді молоді. Погані карикатурні птахи, з отвореними дзьобами, пишуть і верещать. Чути падлом. Мої вовки зачинають нишком скомлїти і поглядають на гніздо. Раптом роздається у повітрі шум крил, з півночі прилітає стара вірлиця і прибирає грізну поставу супроти нас, напасників. Ми йдемо скоріше в гору. Око в око зі мною стає череда диких кіз. Козел-провідник стоїть хвилю, мов закаменїлий, а далі

завертає і ціле стадо мов лявіна котиться в долину.

Ми йдемо далі. Закрут гори склеплюються в заокруглену горбковату височину, що чим на схід тим росте і завершується червоним щовбом, Суво Рудіште. Наче приголомшений новими вражіннями і щораз яркішим світлом паду розкішно між два скельні зриви в якесь сухе дике зілля і даю себе пражити промінням березневого сонця. Біля мене мов пси лягають мої вовки і хроплять, скрутивши хвіст під себе.

Нагло мов апокаліптичний звір завив з долини шалений вижор, аж скелі задзвеніли. Мов чети демонів надсунули з долів громади чорних хмар, висилаючи наперед себе стежі шаліючих вітрів, що зі свистом і сиком стали наповняти прогалини скель. Мерщій в долину, у затишний ліс! З трудом пробиваюся назад крізь гущавину, що вже до половини вкрита густою мрякою, і дістаюся до снігових кратерів. Мряка заступає мені дорогу, чорні хмари затемнюють світ. Я тримаюся тільки своїх вовків, що виють і скачуть довкруги мене, як дві чорні тіни. Коби тільки дійти до лісу! Та ба! Я міркую, що ліс уже повинен бути — а як нема, то знак, що я зблудив, замість дістатися до гущавини, я вийшов на якусь каменисту прогалину, де вітер засипав мене гострими шпильками леду і крупами снігу. Я певно й загинув би в тому лябіринті скель, якби не мої провідники — вовки. Я покладаюся на їхній інстинкт і йду за ними.

За яких п'ять хвилин привели мене мої вовки на затишне місце між скелями. Тут мож було трохи схоронитися перед вітрами. Я почав, мов сліпий поволи посуватися здовж якоїсь камінної стіни, щоби зайти в яку нижу і переждати буревій. За

хвилину станув я у якійсь скельній брамі, що звужувалася до середини і творила заглибину в скелі. Ця заглибина стікала зимною водою, але за те не було тут вітру і я лишився тут, надіючися що знайшов хвилевий притулок перед бурею. Вовчук Гері побіг далі в глиб печери і я почув, як він воркотути став там щось натягати. Слабший Фрекі ляг біля моїх ніг і з утоми висолопив язик. Я зацікавився воркотанням Гері і підійшов далі в глиб печери; блиснувши ліхтаркою, я на своє велике здивовання запримітив тут якесь леговище з сіна, ясла і корито. Чижби тут були коли люде, на Копаніку? подумав я собі і став докладніше оглядати стіни тої нори. Одна з них була закоптіла, під нею лежало кілька надгорілих полін і купа хворосту. Миттю розклав я ватру, щоби загріти сціпенілі ноги й руки. Весело затріщав огонь і розігнав прикру пільму і сирість печери.

Чим докладніше я приглядався найденій печері, тим певніше переконувався, що в ній жили до недавна люде, очевидно до минулої осені. Вона виглядала на примітивну колибу чабана, який пасе кози й вівці. Його потреби були певно можливо найпростіші, його культурний степень не вищий, як у дикуня. За зброю служили йому груба палюга і старосвітська кремінна рушниця, для якої креміння сховав він собі на камяній полиці. Але якийсь моторний хлопчисько! Під одною стіною шкірилися до мене засушені черепи убитих вовків, було їх з десять. Від них ішов ще страшений сморід. На стінах були позаписувані вуглем якісь цифри і незрозумілі мені скорочення, писані кирилицею.

Ця несподівана знахідка подіلالа на мене, як нагла стріча з незнакомими, я був ніби радісно на-

ляканий. Чи справді небаром зійдуся тут з людиною? І чи треба мені зійтися з людьми, чи уникати їх старанно? Радість і страх боролися з собою.

Отже моя райська самотність пропаде. Якись нові думки і прочуття тиснули мене за горло і за серце. Чи не добре булоби таки вернути до Кралівва, до своїх? питав я себе. Але я рівночасно почував, що якась дивна міць не пускає мене вже з того місця, яке зробилося мені за цю зиму дорогим і рідним. Чи мене хто вчарував? Так, мене зачарували ці високі гори, ці червоні скелі, ці дуброви і буковини. Свобода і щастя! Ось що я тут знайшов! Що міг мені ще дати світ, коли я тут жив віч на віч з найвищим, таємним, з природою! О, що за розкіш, жити в мирі совершеної природи!

Буря не втихала. Моя ватра палала чимраз краще. Я почув голод і став шукати за харчевими припасами чабана. Та не знайшов нічого крім кусника твердого як камінь овечого сира. Гері і Фрекі глодали вже один з черепів своїх убитих братів і спорили за кістку, як два молоді пси.

Ватра згасала — а на дворі все ще шаліла буря. Я тремгів від зимна у перемоченій одежі. Тому скинув її і сушив над жевріючим вуглям. Потім заліз в сухе сіно і небавом заснув, як камінь.

Свіжий запах медових цвітів і щєбіт лісових птиць збудили мене зі сну. Покріплений глибоким сном встав я в леговища і вийшов перед печеру. Мої вовки доїдали власне зловлену досвіта серну. По бурі ні сліду. Погода ясна. Вид на околицю був чудесний. Я побачив у далечині мріючі села над Моравою і повітове місто Крушевац. Що вчора видавалося мені скельним лябіринтом, це показалося вже нині рівною полониною. На право від печері

дзюрчало зі скель холодне джерело, на ліво лагідним збочем гори йшла прекрасна левада. Це було би прегарне летунське поле для випробування мого літака! Звідси полетіти просто до Відня і зголоситися в своїй команді! Це був би чин, який певно принісби мені прощення за мою необережність! Так і повинно бути! Тут я зложу свій літак і звідси підніму свій лет разом з вірлами і соколами!

Як стій був готовий мій плян. Тут улаштую собі літну квартиру, тут виховаю собі помічника, який допоможе мені перенести сюди літак і зложити його та приспособити до дороги. Вкінці матиму біля себе людину! Голосно закликав я: „Людина!“ а мій голос відбився стократним гомоном по доволучних дебрах.

Під вечір того дня дійшов я щасливо до своєї сталої домівки. Я йшов, зайнятий своїми думками й плянами, а вірні вовки провадили мене добрим шляхом. Без них прийшлося б мені ще довго блудити.

І вже другої днини почалися перепровадини. Тимчасом тільки все необхідне вложив я до наплечника і поніс на гору до нового житла. Зброю, набої, трохи консерв і сухарів. Співаючи пішов я в гору.

Я ДІСТАЮ ТОВАРИЩА.

Могло минути з тиждень від тої пори, коли я одного ранку лежав, проснувшись, на сні у своїй новій домівці. На дворі бавилися мої вовки і гаєкали, мов пси. Нагло видалося мені, начеби я чув гомін безчисленних дзвінків овечої отари. „Це мені в ушах дзвонить!“ подумав я собі і обернувся спокійно на другий бік, щоби ще заснути. В тій хвилі

у вході до печери замаячила якась стаття, що цікаво стала розглядатися по печері. Я глянув — хто це. Це був парубчак в альбанським народнім строю, який носять і сербські селяне: Суконний сердачок, червоно-зелені ногавиці, шапка з овечої шкіри на чорнім кучерявім волоссю — кремезний хлопак около двацять літ. Він доглянув мене, приступив спішно до мого леговища, з якого я раптом перестрашений піднявся, і поклепавши мене досадно по плечі, закликав:

— „Гей ти, сплюху! Уважай, небоже, краще на свої вовки! Вони піввали мені одно ягнятко!“

Він удавав, що зовсім не здивований тим, що мене тут застав, але його очі зиркали на мене, наче питали: „Що ти за чоловік і звідки тут узявся?“ Я хотів порівнатися з ним у холоднокривности й свободі і сказав по сербськи: „Я жду тебе тут від давна. Що приносиш нового з долин?“

А він, очевидячки розбавлений тою комедією, усміхнувся до мене значучо своїми білими зубами і відповів:

— „Приношу гарний поздоров від короля Петра. Він живе собі на острові Корфу, дуже з тебе задоволений!“

— Увага! подумав я собі. — Цей хлопчисько взяв мене за сербського дезертира і пригадує мені мої обовязки! А голосно запитав я його:

„Як то? То війна ще не скінчилася?“.

„Ти цього справді не знаєш? Шваби загнали наших аж до Бітолії. Мій браток, що тепер так баришкує, як ти, втік з фронту біля Пресба і живе на Шар Даг. А я? Я попросту не хотів іти на війну. Не б'йся, я тебе не зраджу і не донесу про тебе. На, випий трохи горівки, ти певно вже довго не лизав чогось такого!“

Він подав мені флящину, з якої доходив невіразний запах сливовиці. Щоби його не вразити, я потягнув добрий лик.

„Гарно, братчику! — говорив він далі. Тобі буде не зле зі мною, як будеш помагати мені пасти мої кози й вівці! Молока матимеш по шию і половину сира тобі буду відпускати!“

„Ой-га! Парубче! — закликав я зненацька, стримуючи розгін його слів — „Не так відважно! Диви! У мене кріс! У мене багнет! І я тут був раніше, ніж ти!“ Я прибрвав при тих словах театральну пову і трохи патетичним рухом ударив рукою по прикладі кріса.

Йому відібрало мову.

„Пан-Шваба!“ вилепетав він перестрашений.

„Так — я німець — я шваба! І горе тобі, як ти не слухати меш мене!“ кричав я до нього з усієї сили, бо я знав, що імponує такій дитині природи.

І я чванився: „Я маю літак, на яким за одну годину може полетіти до Бітолії або на Корфу, як мені подобається!“

Він в дива отворив уста. „Га — так — певно, що зовсім не так! Прости мені, пане, що я тебе відразу не пізнав. Але — говорив він далі з благальним поглядом в очах — правда, що як будеш відлітати, то залишиш мені свій кріс? Бо я зі своєю рушницею можу йти тільки на вовків, але не на медведів!“ І він показав мені свою рушницю, ковану сріблом.

„Добре, добре! Вже завтра матимеш такий кріс як у мене, і сто набоїв, коли годишся заодно і всюди мені служити! З котрого ти села і як називаєшся?“

„Моя хата в лісі, годину ходу на схід від Вучітри, я зовуся Коста Беговіц. Все, що потребуеш

з долів, принесу тобі. Соли, хліба, горівки! Знаю всі стежки, які ведуть до Чорногори і до Шкіпені. Дай мені руку, будемо камратами!"

І горівкою запечатали ми той приятельський союз, найдивніший, який де колинебудь заключено.

Коста був здібний хлопець. Його цікавило все. Найменша безвартісна дрібничка, яку я викинув, мала в його очах якусь вартість і знаходила призначення. Всі порожні пушки від консерв, гільзи від набоїв, тупу бритву, визбивав він зараз докладно і сховав собі, як дорогий скарб.

В полудне він грав ролю гостинного господаря. Він отворив свій прутяний кошик, на столик, зроблений з полін, поклав діжочку свіжого сира, фляшку сливовиці і кукурудзяний корж. Мої сухарі він не сподобав собі. По обіді виймив з кошика великий капшук з жовтим тютюном, що тягнувся мов довгий жовтий волос. По довгій перерві закурив я собі знову папіроса, якого солодкавий дим ділав на мене трохи ошоломлюючо та розкішно.

Вовки дожирали свою добичу. Черета полягала в тіни. Сонце пекло.

* * *

В поті чола перетягли ми оба мій літак з моєї давньої домівки до печери Коста. Три дні забрала нам ця робота, а зробили ми це при допомозі примітивного візочка з ковбків і ременців з медвежої шкіри. Коли я оглянув літак на горі, показалося, що в машинерію дістався пісок. Отже я мусів його зовсім розібрати і основно вичистити.

Косту, який мені тільки перешкаджав своїми вічними запитами, вислав я до Крушевацу по папір до писання, цвяхи й оливу, щоби працювати самому. Я дав йому також на хибив-трапив письмо

до одного серба-вченого, з яким я переписувався колись, перед війною, як я був у Парижі співробітником одної астрологічної газети. Памятаю, що тоді жив він в селі Облічеві, біля Крушевацу. Цікаво, де він тепер? може справді дійде до нього мій лист, що його я передав через Косту?

Запальні свічки літака були обліплені брудом. Заки я їх почистив, минули знову три дні. Получення й загиби також мокрі і повні намулу: знову два дні роботи! Коли нарешті все було вичищене і зложено і я якраз беруся до закручення мотору, приходить Коста з міста з кошиком, повним корисних річей: папір, часописи, поштові значки, — і — очам своїм вірю! — книжкою! Це дуже гарно з його боку. Він хотів певно тим чином відвдячитися мені за дарований кріс. Але що за книжка? „Лявзіков бреше далі“. Що з цим робити? Щоби його не вразити, я оказую велику радість і сердечно йому дякую.

ДО НАС ПРИБУЛИ ДВІ ДІВЧИНИ.

Минули ще два дні. Прекрасний теплий день Я лежав на сіні в печері і потапав у своїх мріях, про те, як я освободжуся з цеї дивної химерної пригоди, яка мене постигла. Мене обняло почуття невисказаної байдужности: хай світ валиться, що мене це обходить! Тільки той, хто брав участь у війні, розумів цей душевний стан людини, яка заєдно приготована на смертельну можливість. Цей стан байдужности до всего ратує таку людину від повної розпуки і божевілля.

В такому душевному стані і в почуттю якоїсь нірвани чую раптом ніби якісь жіночі голоси. Наслухую з бучим серцем.

— „Косто! Деж ти подівся?“ Кличе якийсь чистий голос. Я затремтів усім тілом. Жінка! Жінка! з недовірям протираю заспані очі і вибігаю перед печеру. Чисте небо ділав відсвіжуючо. З поблизького ліса, переповненого щебетом птиць, іде запах суніць і живиці. Я дивлюся бистро в той бік звідки доходив голос, і вже думаю, що це мені причулося. І справді нічого не видко. Це певно була тільки омана моєї горячої крови, що жажде людей, жінок.

— „Тут мусить він бути! Я не зблудила. Я знаю добре це місце ще з минулої осени!“ заговорив раптом той сам жіночий голос і біля мене появилися дві молоді жінки, заслонюючи від золотого сонця свої обгорілі свіжі лиця. Я вступився до печери і станув у тіни, де вони не могли мене так скоро доглянути.

— „Коста“, — кликала докірливо менша з них „деж ти, злодіяко?“

Я виступив тоді наперед і сказав:

— „Коста, мій приятель, зараз тут буде!“

З лячним окликом вони обі остовпіли, почувши голос чужого мужчини — але зараз таки цікавість перемогла і вони звернули на мене свої очі.

Я усміхнувся і сказав: „Вам дивно певне, що заставте чужого чоловіка — тут, на Копаоніку?“

— „Це справді дивно“ відповіла молодша, шкірячи зуби.

— „Не будь така відважна, Любіцо — заговорила тепер друга — бачиш чейже, що це якийсь пан, а не такий пастух, як Коста!“ А далі пояснила мені: „Любіца, це далека кревна Кости і його наречена. Він може її взяти собі, коли схоче!“

— Алеж мовчи, Відо, що ти плетеш? перерва-

ла їй мала кокетливо і гарячий румянець вкрив її опалене личко.

— Я називаюся Віда — сказала старша, якої струнка стать приступила ближче мене, в тїнь печери, — ми з села Луково — я найліпша приятелька Любіци. Я прийшла з нею сюди, щоби вона сама не боялася в дорозі. Ми вчора вийшли зі села, переночували в одній колибі, а нині підійшли сюди, подивитися, що робить Коста. Завтра вертаємо в доли, правда, Любцо?

— Але скажи мені, пане, де сховався Коста? — питала тимчасом нетерпелива Любіца. — У мене до нього багато новин.

— Любі дівчатка, Коста зайнятий в одній печері, там нижче. Ви не трапите самі до нього а я знову не можу вас тут лишити самих і йти туди, бо вас з'ядять вовки, яких тут повно! — Так брехав я, щоби їх намовити, ждати тут на Косту. — Мусите ждати тут, аж Коста прийде.

З очей Віди блис у мою сторону знак згоди на таке пропозиція.

Але щож ми тут без Кости будемо робити, пане? запитала знову наївна Любіца.

— Не будь же така нечемна! — скартала її Віда. Коли пан нас запрошує, то не поступай так як служниця від коров!

— Називай мене Дьорде! — сказав я. — Тут, на Кобаоніку, нема панів!

Вона остро звела на мене свій зір і відповіла з притиском:

— Але ти не серб! Яким чином забрив ти сюди, на гору? Тепер чейже війна в нашім краю!

— Ходіть до печери! запрошував я їх, виминаючи відповіді на таке дразливе питання Віди. — Ви певно голодні, я вас угошу!

НЕНАВИСТЬ і ЛЮБОВ.

Більше з цікавості, як з послуху, вони увійшли в печеру.

Посипалися запити, аж голова мені крутилася. Щойно, як я закріпив дві консерви і дівчата почали несміло їсти, я міг їм докладніше приглянутися. Люба мала густе кучеряве волосся, що їй спадало на шию і на чоло. Сірі очі бігали живо під чорними бровами. Лиця горіли здоровлям і рум'янцями. Уста тремтіли природною, гарячою змисловістю. Вона могла мати вісімнадцять літ. Балканська краса, незвичайної живості — яка одначе в трицять літ вяне а в сорок став обридливою бабою.

Зовсім инакша Віда. Струнка, висока і туга, русяве волосся гладко причесане, довгі бедра, малі груди. Подібна до тишу північної жінки, норманки. Все на ній симетричне, совершенно красне і свідоме своєї сили. Сині ясні очі мали глибокий погляд, що крили неодну тайну серця. Її близькість ділала через свою совершенну людяність відсвіжуючо, підчас коли мягкість Люби опянювала.

Ми балакали про це й про те і я мусів подивляти інстинкт дівчат, які вже самі до половини вгадали мое положення. В словах Віди я вичував співчуття і розуміння, підчас коли Любу займали тільки поверхсвно самі мої пригоди.

Мала нарікала на війну. — „Я тепер в найкращих літах, а в краю не бачу мужчин, лише самі старці й каліки! Всі хлопці на фронті. Щоби останнього зловити, я мусіла драпатися на цю гору. Тай ще до того його не застала! Може він тепер жартує з дівками в Крушеваці, з Міліцою і Даною? Але пожди, небоже! Я тобі покажу, як будеш моїм мужем!“

— Як можеш жалувати, що ми трудилися на Копаонік? — питала її Віда. — Тут ми пізнали образованого чоловіка, який певно в великих містах бачив найкращі пані і дівчата і в якого ми навіть служницями не моглиби бути, бо ми за гупі!

— Алеж не сваріться, гарні діточки! — закликав я. — Я щиро тішуся, що я дістав несподівано таких гарних гостей! Ви перші жіночі істоти, які я бачу за останній рік.

— Справді? Ти не був ще з Костою у дівчат, в Крушеваці? — запитала без сорому Любіца.

— Ні, я нікуди не виходжу з цього гарного ліса!

— Я розумію, що ти мусів перетерпіти — сказала Віда. Ти - ти певно маєш дома жінку й діти? — „Ні, Відо, жінка, яку я любив, забула мене!“

З очей Віди впав раптом на мене погляд безграничного співчуття і зворушення, яке мене самого несподівано збентежило. Вона сама відчула, що своїм питанням занадто себе зрадила, і тому старалася тепер закрити все своєю усмішкою. Любіца зловила її погляд, але не показала цього по собі, тільки на її губах тремтіла злорадна усмішка. Я опанував себе, щоби не кинутися на Віду і не покрити її палаючих лиць горячими поцілунками.

З заклопотання вивів нас Коста, який нагло появився при вході до печери.

— О, моє Любічатко, моя фіялко, моя жіночко! закликав він з далека і вони обов впали собі в обійми.

— Які вони щасливі! сказала Віда з притисненим зітханням. Я зловив її за руку, яку вона з ніжним тремтінням дозволила задержати.

— Так! Любов це одно, що робить людей щасливими! — сказав я, дивлячись їй у вічі.

— Не знаю, пане! — сказала вона, а її груди підносилися від важкого віддиху.

— Кажиж мені: Дьорде!

— Дьорде!

— Віда!

Наші уста ледво діткнулися — але раптом з перестрахом відскочили від себе. Здавалося, що якась природна неблагана міць зближав нас і в ту мить віддалює від себе.

— Дьорде! — заговорила вона зміненим голосом, у якому забренів гнів і обурення — що ти робиш? Між нами мур ворожнечі! Мої брати вбивають твоїх. Не переч! ти є шваба, німець! Я повинна би тебе вбити з помсти за свого брата, Богдана, якого ви, шваби, вбили під Обреновац! Між нами ріки проливої крові. Не руш мене!

Люта як валькірія, в червонім полум'ю обиди вона дивилася на мене іскристими очима. Я відступився на крок, ніби засліплений пояєю богині. Але миттю збудилася і моя гордість. І я говорив стараючися бути спокійним:

— Твоя правда, Відо! Між нами кров народів. Мое ліве рамя ще добре не загоєне від сербської кулі, яку післали мені підступні комітаджі. Йди туди, до Лукова, зрадь мене, приведи жандармів, хай вб'ють мене. Відворот до вітчизни я замкнув собі сам через свою нерішучість, від життя вже мені нічого не сподіватися. Ось, візьми мій револьвер і кріс! Я в твоїх руках!

Я говорив і думав зовсім щиро. Все моє важке положення стало мені перед очима.

— Любіцо і Косто! Ходіть сюди! — закликав я раптовно. Віда тремтіла на цілім тілі, жалуючи вже своїх слів, вона хотілаби вже все направити, але національна гордість перемогла її жаль. Їй зда-

валосся, що вона заступає тепер увесь свій бідний, розбитий швабами сербський народ.

— Дайте нам спокій! сказав з далека Коста, обіймаючи Любіцу.

Ми стояли обоє напроти себе і міряли себе очима. Ще ніколи не тремтів я в трагічному заклопотанню так, як тепер, палений зором тої жінки.

Вкінці запитала вона м'якшим голосом:

— Чужинче, що ти тут робиш в нашім краю?

Тимчасом підійшла до нас Любіца і спитала: Що тобі, Відо? Чого так дивишся на чього? А Віда сказала, мов збуджена зі сну:

— Любіцо, ми йдемо зараз на долину! Назад до Лукова! Я не остаю тут ні хвилинки!

— Алеж тобі певно в голові закрутилося! Коста остаточно прирік мені, що ожениється зі мною в цю осінь. Якжеж ти, люба Відо, можеш тепер робити таке лихо і брати мене звідси, коли я така щаслива? Ніяка сила не візьме мене тепер з Копаовіка!

Віда закусила губи і сказала: — Ти безсердечна! Добре, я лишуся до завтра, але завтра йдемо! Де я буду спати цю ніч?

— Що за питання? — сміялася Любіца. — Тут, в печері! Деж инде? Тут місця досить для нас усіх!

— Ні, ніколи в світі! Близько того чужинця?

— Ти дурна! Чогож ти боїшся?

— Я не боюся нічого й нікого! — сказала Віда, зиркнувши на мене з під лоба. — Але це шваб, наш воріг!

— Відо! — сказав я тепер. — Ти не смієш про мене так зле думати. Ти обиджавш мене несправедливо! Даю тобі слово, що я тебе не рушу,

бож я твій воріг! Ось, мавш мій кріс, — як я зближуся до тебе, стріляй просто в моє серце!

На такі слова вона не була готова. А вони були щирі. Я дав їй кріс в руки і тим віддав себе тій фанатичній сербці, хоча мої змисли горіли за нею, власне тимбільше, чим більше горіла її злість і гордість!

Та коли я ще раз поглянув на неї — вона виминала мій погляд — і я пізнав, що з цею хвилюю ми обоє належимо до себе!

Слідуючого ранку Кости не мож було добудитися. Любіца встала перша і щебетала по дворі, розмовляючи з вівцями. Вона внесла велику ковнуку теплого молока. Віда збудила мене сердечним поцілунком в уста.

— Вставай, мій коханий! Сонце вже високо!

— Добрий день, дорога Відо! закликав я, тріумфуючи.

Ця ніч дала мені більше, як ціле мов дотеперішне життя. Муки пекла і розкіш раю! Мов тіло горіло свіжим припливом сил. Мій дух променів мов сонце, мені було так легко, начеб я літав у повітря. Лиця Віди червоніли, а уста тремтіли соромливою усмішкою, коли вона вибирала рештки сіна, свідки ночі, зі свого волосся.

НОВЕ ЖИТТЯ.

Коли тепер не пощастить, то ніколи! Не для мене, але для неї!

Я витягнув літак при допомозі дівчат з печери на полонину і почав його складати. Цікаві стояли біля мене дівчата і дивувалися моїй роботі.

— І ти хочеш цим полетіти в воздух? Цеж тяжке! — питала недовірлива Любіца.

— А все таки полечу, дитино! — говорив я, усміхаючися.

— Не вірю! Літати вміють лише французи! Минулого року вони літали понад Крушевац. Але німецького літака ми ще не бачили! — повтаряла вона вперто.

— Дьорде вміє також! Він потрафить ще краще літати, як французи! — заступилася за мене Віда. — Бо він німець (перший раз вона не вжила слова „шваба“, що мав в собі щось обидливого!) А німці потрафлять все, що схочуть! Побачиш, Любо, що Дьорде полетить!

— Дьорде? покривлявся Любіца Віди. — А вчора ти називала його „шваба“ і „воріг!“ Румянець не то сорому не то тріумфу вкрив лиця Віди і вона сказали мрійливо: — Так! Але ми тепер погодилися і стали приятелями!

Тимчасом я викінчував складати літак. Мотор поклали ми всі троє на його місце, зашрубували крила. Все приставало. Бензини!

Загудів мотор, мої живчики забили радісно! Я всів до літака, пустив пропеллер в рух і мій Фоккер поплив склоном полонини. Скорше — скорше — і вже не чую під собою землі!

— Летить — летить — дивися, Любіцо! заликувала усміхнена Віда і сльози заблестіли в її очах!

Страх і радість ослабили мене. Не чую влади в руках. Роблю лук у повітря і лагідно причалюю назад перед печерою. Висідаю з літака. Віда паде з невисказаною втіхою в мої обійми.

Справді мав я величезну охоту, ще нині взяти Віду на літак і повозити її трохи понад густі корони ліса, — але думаю, що на сьогодні досить щастя! Мушу перше всього пізнати свій літак, всі

його хиби і примхи, щоби не класти на карту випадку дорогої мені істоти.

Ще раз обдумую свій плян. Полетіти звідси До Відня — з Відою? А щож там? Прилечу з сербкою до австрійської столиці... Цеж булаби моя смерть! Ні — не до Відня піде моя дорога! На схід, на схід! До Персії, Афганістану, Індій! Але чи мій Фоккер зробить таку дорогу? Він робить пересічно стодвацять кілометрів на годину. Зі своїм запасом бензини можу держатися у повітрі понад дванадцять годин, отже можу перелетіти майже 1500 км.! Мій світ! Мусить пощастити! Треба тільки добре приготувитися до дороги!

Я післав Косту до міста за оливою і ріжним приладдям. Віда і Любіца пішли з ним. Це мені добре, бо можу спокійно вправлятися в леті, не бентежений їхніми окликами подиву. Також без перешкоди можу доповнити свої записки, які почав ще в зимі. Коли не доведеться вже вернути до своєї вітчизни, то може дійдуть вони і виправдають та оборонять мою честь. Віда має стерегти Косту, щоби він необачно не зрадив мого побуту на Копаоніку.

Роблю проби лету. Найперше лечу низько понад полонину і роблю луки в повітря. Потім вісімки і круги. Цілий складний механізм слухає мене точно.

Одного вечора полетів я проти слабого вітру і зважився вилетіти аж над долину Ібару. Наче отверта рана лежали ті долини між лісистими горами і скелями. Пінисті філі ріки переливалися з нечутним мені ревом по камінню. Я глянув на гостинець яким я виходив з Крушевацу. Там машерували жовнірі! Як муравлі лізли вони по болотистій

дорозі, поволи, але вперто. Одні на північ, друг на полудне.

Я завернув. Вже бачу здалека чорний отвір нашої печери. Коста, Любіца і Віда ждуть мене і махають хусточками й руками. Причалюю гладко, а вони з радістю підбігають витатися. Всі прибрані якось святочно. Вернули власне з міста.

— Диви, Дьорде, що ми для тебе поприносили! кличе Віда, показуючи мені комплетний сербський одяг, — це на те, щоби і ти хоч раз міг піти з нами до міста! Мушиш скинути з себе ті військові лахи! Тимчасом Коста виймив зі своєї табали дві легітимації, обі на його імя. Вручаючи мені одну з них, сказав усміхнений: Памятай, що ти тепер називавшся так, як я: Коста Беговіц!

Вони і зараз таки почали мене переодягати. Коста поклав мені на голову альбанський фез, а Любіца — безсоромниця подавала мені писані штанці. Коли я зовсім переодягнувся тоді всі вони, мов діти, з утіхи плескали в долоні, а я був зворушений їхньою сердечністю.

Може це була свідома думка Віди, щоби й зверхнім виглядом уподібнити мене до себе. Я поглянув у зеркальце і побачив перед собою сербського легіня, справді подібного до Кости Беговіца!

МІЙ ПРОХІД ДО КРУШЕВАЦУ І ЙОГО НАСЛІДКИ.

За кілька днів, як мій сербський одяг був уже досить поплямлений живицею і брудом, вирушив я зі шкіряною торбиною Кости, з легітимацією на його імя і кількома козячими і овечими шкурами в сторону Крушевацу. Дорога йшла лісами в напрямі надморавських долин і я мав подостатком часу, перестудіювати добре свою роль, яку я мусів грати, щоби нікому не дагися пізнати.

Передовсім не говорити багато! напминав мене Коста при пращанню. І мав слухність. Мое знання сербської мови могло вистарчити на Копаніку, але в місті люде зараз пізналиби, з ким мають до діла. Для кращого закриття своєї незручності в сербській мові я вчився затинатися. Я загикувався цілу дорогу, аж доки та гикавість не виходила в мене зовсім природно.

Я вийшов трохи занадто на захід на моравську долину і прийшов до села Врнячка Баня, де стрінувся з австрійськими жовнірами. Серце забилося мені живіше. Горе мені, коли мене зрадить хочби один рух! З пошаною скинув я перед ними свій фез, як це мене навчив робити Коста.

— Що там мавш у мішку? — запитав мене капраль.

— Ковзачі шкури, пане! — відповів я покірно.

— Покажи легітимацію! —

— Прошу, пане!

— Іди до дідька! сказав капраль, поглянувши на легітимацію і давши мені кляпса по плечі, пішов собі своєю дорогою.

В Трстеніку я переночував і заплатив господині своїми останніми сербськими грішми, бо австрійські срібні корони булиби мене зрадили.

Рано з буючем серцем увійшов я до міста. Зараз з краю на Кралівській вулиці заговорив до мене якийсь старий обдертий дідок жебрак, що хотів купити в мене цибулі.

— Не маю цибулі, тільки шкуру! сказав я йому.

— То понеси її до майстра Драшка на Головній вулиці. Він платить найвищі ціни за такі речі! порадив мені дідок.

Важкими посувистими кроками, якими ходять серби, поплентався я далі. Направо була окружна

команда, якої будинок було видно з мовї гори як жовту пляму. На ліво лежали в звалищах спалені доми і цілі купи всякого сміття. Вулиці роїлися від селян з подертими мішками на плечах. Була знову заповіджена реквізиція, то селяне старалися випродати останнє, щоби не дати військови за півдармо. Декотрі мали цілі вінки цибулі й чіснику на шиї. Баби продавали сиру паприку якої червоні стручки звисали їм на запалі груди. З одної вулиці вийшла ціла стара овець, яку гнали півнагі цигане, вилускуючи батогами. З усіх сторін доносилося мекання, бекання і рохкання.

Ось ідуть і міщаночки дрібним кроком, майже всі напудровані і з помальованими губами, дивне противенство до примітивно-середновічного селянства. Деякі одягнені гарно і зі смаком. Одні з них впиваються визиваючим поглядом вуличниці у переходячих австрійських офіцерів, другі знову дивляться на австрійців з погордою і ненавистю.

Легкий запах перфум і пудру пригадує мені давні часи. Я задумуюся. Нагло виринає передімною лице, яке здається мені звідкись знакомим! Молода, темно одягнена дама, за якою дивлюся, мов очарований. Кров філює; я бачу свою Віду у кожній жіночій постаті. Як перейшла би вони красою всі мійські пані в елегантному одязі!

Темно одягнена пані нагло глянула і собі на мене, завернула і шепнула ледво чудно: „Сині очі“.

На мене впало це як грім. „Сині очі“ — це імя, яке надали мені товариші при постю в Загребі!

— Що кажете пані? — питав я загикуючись, непевний, чи справді міг мене хто пізнати мимо того переодягнення.

— Ти не серб! Твої очі належать до одного

німця якого я знала в Загребі! — говорила далі півголосом та пані.

Мені потемніло в очах. Так, це вона, сестра тої Мілиці, приятельки, або нареченої одного мого товариша з полку. Але як вона називається? — Я старався не показати по собі найменшого збен-теження. Я тільки дивився на неї тупо, ніби не розуміючи, що вона каже.

Надійшли якісь прохожі і вона шепнула:

— Тихо! На нас звертають увагу! Прийдіть вечером на місцевий цвинтар. Не випирайтеся, я вас пізнаю! — А потім голосно, щоби всі могли чути, сказала по сербськи: — З Богом, Душане! А не забудь це переказати своїй сестрі!

Все ще приголомшений тою несподіванкою, впияв я очі за нею, мов за відходячою марою. Що вона хоче? Як вона пізнала мене? В кождім разі сині очі в Сербії належать до рідкості, це правда. Чи це припадок, чи свідомий її намір, що вона знайшла мене? Може вона шпіонка? Та чи австрійська, чи сербська?

Геть-геть звідси! Заки ще прийде полевий жандарм і закує мене в кайдани! Та я не міг рушитися з місця. Її лице, що збудило в мене давні спомини, стояло мені ще перед очима. Я не смів утікати. Я мушу довідатися, що вона від мене хоче — щоби оминати дальших небезпек.

Жажда великих нових слів рвала мене з усею силою за нею. Майже рік, як я не бачив інтелігентної людини, як я не читав поезії ні жадньої іншої книжки!

Правда, я зискав багато і в своїй самоті — але все таки спрага за книжками і розмовою була страшна. Я вступив крадьки до сінній якогось напіврозвале-ного дому, виймив кусок паперу і олівець та писав,

приложивши папір до стіни: Шеллінг, Віки, Фальмерайер, Свята гора Атос, Кльопштока Оди і —

— Що за припадок, що я вдруге вас зустрічаю! Тепер уже не крутіть! Це ви, Сині Очі! — залунав нагло за мною той сам жіночий голос. — Алеж це пікантно, бачити інтелігентного німця в таких брудних сербсько-альбанських лашках!

Вона дивилася на мене пожадливими очима розпустниці. Шпiонка! Коста мене зрадив! Не може ніяка крутня. Найкраще признатися їй до всього і позискати її прихильність. ◀

— Так, пані, я той сам! Я в ваших руках і довіряю вашій великодушності. Чи ваша сестра Міліца також тут? Ах, тепер пригадав я собі і ваше імя: Надя П.

— Ну — нарешті нагадали собі й моє імя! Але, скажіть мені ради Бога, як ви приходите в такому перебранню до Крушевацу?

Саме надійшов відділ жандармів. Я шепнув до неї: — Увага! Вечером розкажу все!

Вона зникла за вуглом. А я пішов далі з кусником паперу в руці. Шеллінг — Фальмерайер, — Кльопшток..

Далеко понад лісами горів Копаонік, як містична твердиня Граля. Там мій ратунок! Відо! Чи думаєш ти тепер про мене?

Я поспішав, щоби зайти до Облічева, відвідати д-ра Ш., з яким я конечно хотів поговорити. Я думав, що застану високу худу постать самітника, і тому здивувався, коли побачив перед собою маленького кругленького чоловічка. Я дав себе пізнати і він зараз пригадав собі мене.

— Це ви справд? — питав він здивований — а його очі говорили: Щож? Ви не вірили колись у силу припадку — а тепер?

Я оповів йому все по щирості і просив, переховати мій сшиток, у якому я списав свої дотеперішні переживання. Дещо з моїх споминів здавалося мені вартісним, щоби передати потомности. В нього переховається це краще, як у мене на Копаніку, який впрочім я думаю скоро вже залишити. Коли скінчиться війна, тоді я по ці записки або сам приїду, або попрошу його вислати мені їх на певну адресу. Колиж би я пропав без вісти, тоді нехай нія передасть ці папері комубудь до моєї вітчизни.

На це все він у своїй приязній готовості згодився і я втішився, що позбувся бодай цього одного клопоту. Ми балакали ще довше і я прирік йому, прийти до нього бодай раз з Відою.

Вже клонилося сонце до заходу, я пригадав собі свої сходи на кладбищі і попрощав цього правого мужа, що серед брязкоту зброї і потоків крови любить усіх людей однаковою любовю.

Серце билось мені з нетерпеливості і цікавості, що принесе мені найблища година, коли стрінуся з Надею П. Чи справдяться мої побоювання, чи Надя справді тільки Богу духа вірна жінка?

Я йшов скоро порошним гостинцем з Облічева до Крушевацу, а завернувши на цвинтар, я побачив уже здалека, що Надя жде мене. Вона була в чорнім шалику.

— Нарешті, любий Д.! — сказала всна, подаючи мені руку. — Нарешті можемо свобідно поговорити і обмінятись гарними спогадами! Чи памятаєте ще, як ви сиділи біля мене на тім концерті? Брукнер, Четверта Симфонія, а потім „Христос на Оливній Горі“. То було на Великдень. А потім

у травні у вечорі в каварні „Асторія“. Раз грала я вам сонату Вальдштайна — памятаєте?

І її пальці ходили по лавочці, на якій вона сиділа, начеби хотіли грати.

— Так, памятаю, любя Надіє! сказав я потираючи рукою чоло.

— А леж сідайте любий Д! Я дуже цікава, що ви пережили, говоріть все, я незвичайно цікава. Яким чином ви тут в тім сербськiм сердачку?

— Будьте трохи терпеливі, панно П! — сказав я повагом, стараючися подумати, що треба сказати. — Все це стрічав мене так нагло, що я не можу повірити, що це ви справді передімною. Розумна, образована і гарна дівчина зі столиці тут, у тій сербській дірі — це, неначе в байці! Я дивуюся вам ще більше, як ви мені!

— Отже подумайте собі, що ми в каварні „Асторія“, кельнери про нас забули, ми самі! — сказала вона і присунулася до мене, дотикаючи моїх рук. Тепло її рамени прошибло мене дивною дрожжю, вона це запримітила, наші очі стрінулися, заграли змисловістю. Весь страх пропав, я цілий був у її сітях.

Я висповідаєся їй щиро з усього, так, як недавно, заледво перед двома годинами, ученому в Облічеві. Я відкрив їй всі свої пляни на будучність. Все-все, нічого не затаїв! При кінці оповідання я сам зворушився своїм положенням і ковтаючи сльози схилив, голову на її рамя. Вона погладила мов волосся і говорила:

— Справд'! Що ви витерпіли любий Георг! Але від тепер мусить бути инакше! Чейже це велика шкода, щоби ви коротали свої дні між простими дівками. Або той Коста! І взагалі — який сенс вам, інтелігентному чоловікові, дичіти на Ко-

паоніку. Я тільки місяць живу тут у тітки в Крушевацу, але вже тужу за людьми в освітанім світі. Мені здається, що я між дикунами. І ви живете без книжок, без музики? Але знаєте що? Коли згодитеся, я приміщу вас в однім домі в Лесковац, де будете мати всяку вигоду і безпеку. Я не дам пропадати вам у дебрах!

— Ви дуже добрі, любя Надіє! — говорив я і гладив її лице. Вона чимраз більше схиляла свою голову на мене. Ніжна парфума ошоломлювала мене, в горлі засихало, я віддихав щораз глибше, — нагло її уста впилися в мої. Довго здержувана жажда люксусу й культури прагла заспокоєння. Солодке оп'яніння найшло на мене і я напівпритомний пірвав її і пригорнув до себе.

Вже була ніч. Копаонік згас. Зійшов місяць і залив своїм світлом цвинтарні кипариси. Це цвинтар — місце померших. Щойно тепер прийшло мені на гадку, що це великий злочин, так безчестити те святе місце! І це вона зробила! Соромом і огидою горів я цілий.

ГРИЖА СУМЛІННЯ І ДНІ ЗНЕВІРИ.

І знову впав мені сніг на Копаоніку. Вже рік живу у тих пралісах. Рік, незвичайно багатий і поважний. Самітність настала мене досвідом і зрілістю.

А там в долах шаліє далі війна, і кінця не видати. Тисячі гинуть, мільйони плачуть.

Мучить мене грижа сумління і туга за ратунком. Щораз важче мені. Чого я ще вагався і надумувався і ждав? Чому вже не виконав свого первісного пляну? Чи хочу через свою нерішучість наразити свою любу Віду на яке лихо? Я признався Віді до того, що було в Крушевацу.

Неміг затаїти. Зробилася тверда як камінь. Чи маю я її вратити, як втратив свою вітчину? Куди піти? Куди втічу, де знайду мир і спокій?

В ці дні розпуки шукаю в книгах забуття. Читаю Фальмерайера і Кльопштока, які я приніс собі з міста. Тріумф, який панує в душі того, що переміг усе горе і дочасну журбу, описують твори першого. Подив для того найвищого, до якого може схоронитися кождий з нас, знаходжу в творах другого. Ці книжки додають мені сили.

Віда не спочуває мені. Вона дивиться якомсь дивно перед себе. Ми відчужуємося з дня на день, з години на годину. Вже не говоримо до себе. Почуття ганьби і вини стискає мене за серце. Я в розпуці! Невже все пропало?

Надійшли бурхливі осінні дні, про лет годі було тепер думати. Я проклинав сам себе, що прогайнував стільки дорогого часу тою мандрівкою до міста. Очевидно — я мушу перебути на Копаоніку ще одну зиму. Якесь прокляття тяжіло на моїх плянах, — але я не міг позбутися думки, що тому прокляттю винен я сам. Затиснувши зуби, треба було здатися на волю судьби.

Оба вовки втікли мені підчас моєї неприсутності. Коста і Любіца не думали вертати на зиму в доли. Вони назбирали багато припасу дров і сіна, зігнали отару до загородженого кута в печері і приготувалися зимувати на горі. З ними я не хотів разом жити і продумував над тим, чи не перенестися з Відою до долішньої печери, моєї давнішої домівки. Але чи міг я повірити опіці Кости свій літак, який я знову розібрав і зложив у печері?

Віда була крайно огірчена. Зробилася мовчазна і задумана. Була за горда, щоби розпитувати мене про мої переживання в Крушеваці. Пересиджувала

частіше, як звичайно, з Любіцою і шепотом говорила щось із нею.

А одного ранку, коли на дворі буря трохи втишилася, приступила вона до мене з клуночком під пахою і сказала:

— „Будь здоров, Дьорде, я йду“!

— Куди, Відочко? — запитав я застрашений і здивований.

— „До людей до яких належу“!

— Ти не смієш мене опустити, Відо! — благав я її. — Без тебе я не можу жити! І що ти зробиш в опущеній хаті там, в Лукові? Будь же розумна, люба! Таж знавш, як я жалую того, що опустив був тебе на кілька днів! Але як ти можеш повірити, що я тебе не люблю? По мені перейшла тільки якась дурійка, як вихор, і нічого не осталося! Яж не бувби тобі й признався до тої пригоди з Надією, якби справді її любив!

„Це не правда — говорила вона строго — ти ще любиш її! Це дама з міста, мудріша і краща від мене! Я звичайна мужичка, дикунка“.

— Відо! Відочко! — перервав я їй гіркі слова і кинувся, обняти її, але вона відштовхнула мене зі скаженою люттю.

Коста й Любіца зацікавилися нашою суперечкою і стали біля нас.

— Що ви скажете на це? Віда хоче лишити нас і втікати в доли, до Лукова!

Любіца заговорила до Віди гнівно:

— „Тобі занадто добре поводитьься і ти шукаєш собі гудза! Що за дурні видумки! Твій пан дуже добрий і за дуже розпустив тебе! Я знаю, яка ти вперта! Але ти ще будеш гірко жалувати! Дивися на мене! Коста бе мене — а я мимо того тішуся, що маю чоловіка!“.

„Іди, іди, погана невдячнице, хай тебе вовки з'їдять!“ заgrimів Коста, і замахнувся, вдарити її!

— Дай спокій, Косто! — здержав я його! — Віда справді має всі причини, гніватися на мене! Але коли вона бодай крихітку любить, повинна простити мені. В кождім разі зиму повинна ще провести зі мною. А на весні — як їй буде до вподоби, схоче — може собі відійти. Та я надіюся, що за той час вона ще надумається инакше.

Цими моїми словами було все закінчене. Віда не відповіла нічого, тільки її уста тремтіли, ніби хотіли сказати: Але це все вже даремне! Давне не вернеться!

Тепер треба було долішну печеру знову приспособити до життя в ній. Віда помагала щиро, але і сам-на-сам не верталася вже до нас давна свобода і щирість. Даремно старався я викликати усмішку на її устах або спонукати її до сердечної розмови. Її очі прибрали якийсь дивний чатуючий вираз, який зморожував мене, як я нечаяно почув його на собі: Вона не позвляла мені вже на ніщо більше, як лише на конвенціональний поцілунок, при якому я мав вражіння, що мій дотик болить її.

Та все таки я виловлював ще й такі її погляди очей і всякі дрібні уваги, які доказували, що вона ще привязана до мене, і любить мене, може навіть краще, як досі, але її любов прибрала в своїм замкненню вигляд якоїсь необчислимої дикости і загадочности. В конечних при спільнім пожиттю розмовах вона старалася виявити свою цілковиту байдужність до моїх плянів і моєї будучности, їй видно було лекше, коли вона могла дошкулити мені хоч малими натяками й докорами.

Щоби вже раз скінчити такий невиносимий і огірчуючий нас обоїх стан, я спробував раз на-

вмисне порушити ту рану, яка горіла в її серці, і я щераз просив і благав її на вколішках, простити мені. Вона відповіла відкидаючим рухом руки:

— „Про різниці між нами обоїма нема що й говорити. Ти привик до образованих жінок і тільки тому, що тут нема культурної дами, ти муσιш задоволитися простою дівкою. І як я дурна могла обманювати себе саму, що ми ніби призначені обов для себе? Спільне і тривке пожиття можливе лиш тоді, коли одно знає думки другого, заки ще вони висказані. А я нерозумію і половини того, про що ти думаєш і мрієш: Ти чейже мігби вернутися до своїх мудрих і гарних пань у своїм краю — а чому хочеш летіти десь до чужих земель, замість, виждати спокійно тут на цій горі кінця війни? А як уже будеш між своїми, то певне висмієш дурну сербську дівчину, яка тебе так щиро кохала. Це все для тебе тільки цікава пригода, яку ти скоро забудеш. А для мене було це всім щастям. І тепер усе скінчилося“.

— Відо! Присягаю тобі, що тільки тебе кохаю!

— „Лиши це! — перервала вона строго мої слова. — Чи ти пробував коли, зазнайти мене зі своїми думками? Чи розповів ти мені коли, що тебе зворушує, тішить, смутить? Ні! Ти все був замкнений в собі, потайний — ти радше говорив з папером, як зі мною. Ті сшитки більше знають, як я. Ти себе кохавш, не мене“.

Ці її смілі і високі думки розброїли мене. Засоромлений благав я її:

— Від тепер буде вже инакше! Все, що я думаю, будеш знати і ти. Але прости мені те, що було пережиттям тільки одної хвилини. Бо я твій заєдно.

— „Замало ж я тебе ще знаю, щоби тобі цілком повірити“.

— Відо, не говори так! Ти маєш право мене понижати і карати, але мов найчистіше почуття не смієш обиджати. Та шкода з тобою про це говорити, як довго ти не змягчиш свого камінного серця. Ходи, поможи мені радше направити дверці від пропасти!

Німо і покійно, як рабиня, пішла вона за мною, допомогти мені в праці.

ДАВНЕ І ГАРНЕ ВЕРТАЄТЬСЯ.

Одного ранку Віда десь пропала. Наляканий схопився я з леговища і кинувся на середину печери. Я відхилив дверці пропасти і заглянув туди. Нічого не було видно. Але це не могло бути! Вона останніми днями зробилася лагідніша і привітніша — немогла думати про смерть. Може пішла в горішню печеру до своєї приятельки, поговорити. Але тепер іти туди снігом по шию — то певна смерть! Я вибіг з печери. Сніг був покритий тонкою плівкою ожеледі, яка справді могла вдержати тягар одної людини, але не показувала ніяких слідів. Та по кількох хвилинах я таки доглянув сліди її деревляних патинків. Скоро кинув кріс на плечі, вхопив торбину з дрібничками, замкнув печеру і почав іти за її слідами, що провадили справді в гору.

Це була крайна очайдушність, совгатися тепер у таку пору по леді стрімкої збочі гори. В лісі ще пів біди, мож було зловитися за дерево або спертися об пень, але важче було на отвертій полонині, де годі було доглянути кущик. Тут вона десь мусіла бути, тут десь певно заблудила! Та далі й далі вели мене її сліди, через ями і замерзлі потічки.

Високо на якимсь щовбі, де свистав вітер, майже в половині дороги між долішною і горішною печерою побачив я стадо ворон, що скакало й крякало переразливо довкола одного місця. Там щось мусить бути! Я приспішив кроки — але по гладкім леді в гору не легко було йти. Що хвиля падав я і зсувався в долину і так тратив багато дорогого часу. Нарешті я почав іти на руках і ногах, так ішлося певніше, хоча не скорше. Вже не далеко того місця я вистрілив у воздух, щоби дати знак, але гуку вистрілу на тім воздуху не було.

— Відо, Відо, Відочко! — кричав я здалека, поспішаючи. Ніхто не відповідав.

Нагло я побачив — щось лежало пониже стада круків і ворон в снігу під заломленою кригою ожеледі. Один рукав виставав понад поверхню снігу. Ворони скакали довкола рукава, та як побачили мене, полетіли з вереском у ліс.

Це була Віда. Чи ще жива? Я витягнув її тіло з сухого снігу, став терти лиця горівкою, не помагав. Я задраснув її ногу ножем, кров не тече! Ні, це не смів бути! Боже, поможи мені! Мов божевільний здер я з неї одяг і почав натирати плечі снігом, завдно те саме місце, між лопатками. Бог зна, звідки я впав на ту думку!

Нічого. Шкіра без чуття, біла. Прикладаю вухо до її серця — так — воно бє, воно ще бє! Бистро відчиняю їй уста і вливаю пів флящини горівки — і ось — вона рушилася — її горло почало виконувати рухи поликання, місце між лопатками почервоніло. Вона живе, вратована! Я одягаю її і отулюю, а потім натираю їй ноги і стегна, білі, як той сніг, на котрім лежить.

Безгранична любов до неї загоріла в моім серці. Я кричав, кликав, ревів їй пестливі назви до

вуха, щоби збудити її. А що це не помагало, я вколов її ножем у ліве рамя, так, я вколов рамя своєї найдорожчої. Колиж она все ще не рушилася, я насипав їй соли до ранки — і нагло вона здригнулася, з рани витекла капля крови, грудь почала підноситися і опадати. Вона віджила!

Поволи їй допитливо відчинила вона очі — ах, той погляд подиву, зворушуючий погляд ново здобутого кохання!

— „Дьорде, ти добрий!“ — промовила вона ледво чутним голосом і зняла руку, щоби мені подати, та була ще за слаба до цього. Треба було скоро огріти її. Я завинув її в свій плащ, влив їй в уста решту горівки, вона все давала з собою робити, як німічне немовля.

Нести я її не міг, бо бубби й сам упав з науги. Отже я мусів сунутися по землі в долину а навперед себе тримати її в обіймах. Мороз кріпшав, та це було добре, бо ожеледь на снігу згрубла і не заломлювалася.

Поволи зсувалися ми в низ. Вже надходив вечір, а ми дійшли щойно до ліса. Віда стогнала при кождім нагальнішим порушенню, а цей стогін роздирав мені серце. Нарешті запала ніч і я мусів відпочати, бо мої сугасти зовсім зішгивніли від цілоденного труду.

— Відо, кохана Відо! Кликав я, схиляючись над нею і огріваючи її своїм віддыхом:

— „Дьорде! Прости мені, любий! — шепнула вона. — Ох, як я тебе люблю, ти мій спасителю!“

Я пробував розкласти ватру, але не вдалося, все дерево було вкрите ледом. Без огню-ж сидіти — то певна смерть для неї і для мене. Добуваючи останніх сил, я взяв її, мов клунок на плечі і хотів іти далі, — та годі було зробити крок, бо тут

в лісі, лід так не замерз і за кожним кроком тріщав підозріло. Я мусів знову совгатися в долину, тримаючи свій дорогий тягар. Спина мене боліла і я став важко кашляти, але все таки посувався крізь пільму вперед.

Було вже дагно по опівночі, коли я дійшов щасливо до нашої печери. Ах, якою величавою і дорогою видавалася мені в тій хвилі та несамовита печера! Я зайшов до середини і поклав Віду на сіно. Вона спала, мені горіла голова, ноги відмовляли послуху. Але я не смів падати. Я вкрив Віду усіми шкурами, які були, і скоро розложив ватру. Коли полумінь освітила печеру, я видоїв одну козу і приніс Віді горня теплого молока. Вона хотіла тільки спати, але я присилював її випити молоко. Потім присунув її лежанку ближче огню, щоби добре загрілася.

Грубі полїна палали весело, іскри скакали по цілій печері, аж вівці й кози, які ми було пригнали собі в осени від Кости, лячно мекали. Я випив горня молока — це мене до решти ослабило, в голові закрутилося і я впав там, де стояв, та заснув напівмертвим сном.

Мене збудив козел своїм рогом. Я спав між худобою на гною, та ніколи ще не покріпив мене сон так, як цеї памятної ночі. Я протер очі, відсунув заставу брами — на дворі була знову ніч. Отже я переспав цілий день, не збудившись ні на хвилину! Огень за той час зотлів до купки попелу. Я схопився і заспокоївши голод нетерпеливих звірят, підійшов до Віді. Вона віддихала глибоко і здоровий легкий румянець облив її личко. Я збудив її обережно.

— Відочко — може ти голодна? Я зварив їй з консерв міцний росіл, який вона випила з оче-

видною жаждою. І вперше по довгій перерві вкрасила її уста мила усмішка. Вона скоро вертала до здоровля.

Та четвертого дня прийшла назад горячка. Її живчики били, кров горіла. Окладами і холодним напитком удалося мені стягнути горячку — але маячення не покидали її. Все що в її серці наболіло раною, те привиджувалось їй у хоробі. То сварилася з якимись людьми, що хотіли забрати мій літак і мене, то хотіла йти до Наді, туди до Крушевацу, щоби її вбити, і вона грозила кулаками: „Ти! ти! ти! подла гадюко!“ Або стискала мене за руку, ніби шию Наді, аж я з болю затискав зуби. Лють і задрість додавали їй мимо хороби надлюдської сили. Її довго здержувана пристрасть до мене і ненависть до Наді вибухли стихійно в її горячковій фантазії і кидали її тілом так, що я ледво міг вдержати її на місці.

— Відо! так, як тепер тебе люблю, ще не любив я тебе ніколи! Ах, усе велике і щире мусить вийти з великого болю і жалю! Але воно потім справді величаве і всесильне!

Наче чари ділали ці слова на Віду. Поволи привиди опускали її, спокій осінював її обличчя і по довгім, безконечнім яснім погляді на мене, по погляді, який сказав мені більше, як слова моглиби висказати, вона спокійно і глибоко заснула.

НОВІ ВІСТИ Й НАГЛІ ПОЧИНИ.

Почалося нове райське життя. Віда, яку я досі вважав за наївну дитину, почала духово дуже скоро розвиватися. Пережитий біль і терпіння причинилися до її духової зрілості. Вона мала живі здібності уяви, дар унагляднювання подій, розум, який

легко розумів нові речі. Її довіра і привязання до мене були безграничні. Я відчував правдиву розкіш, дивлячись, як вона з дня на день ставала цікавішою. Виглядало так, начеби частина мого „я“, мові вдачі і мого серця була заціплена в її душі, начеби вона передумувала далі всі мої думки. Тепер вона зважувалася вже питати мене про все, про що передше ізза своєї необразованості не сміла й заговорити. З несвідомої сільської дівчини перемінилася скоро в образовану жінку, товаришку життя і приятельку. І як я міг таку цінну істоту досі не доцінювати, мучити і так важко обидити ізза чисто зміслової примхи? Чим була така Надя супроти моєї Віди? Віда — була мені всім!

Я списував тепер багато своїх переживань і спостережень у свої сшитки, а Відочка заглядала часто через плече у сшиток. Вона була дуже пильна учениця і по кількох тижнях навчилася від мене по німецьки писати і читати, при чому багато річей відгадувала інстинктивно. Вечером читав я їй написане і перекладав по сербськи. І дивно було те, що її почерк письма ставав щораз подібніший до мого! Часто читала вона деякі місця моїх записок сама, а німецька мова виходила в її вимові дивно, але чаруюче симпатично.

— „Георг! — сказала вона раз — (вжене говорила „Дьорде“) говори зі мною лише по німецьки, я хочу навчитися твоєї мови“.

Я усміхнувся.

— Якто? Може хочеш зробитися „швабіца“?

— „Ні — не смійся, але я хочу говорити до тебе і твоєю мовою — може нею більше тобі розкажу“.

Одного пополудня впали до нас Коста і Любіца.

— Знаєте, що? Найближчого місяця пічнеться! — сказав Коста, задиханий.

— Що пічнеться? — питаю.

— Що? Шваби втікають з нашого краю! Всі комітаджі вже готові і узброєні!

— Говори виразніше — закликав я нетерпливо.

— По цілій Сербії, у всіх горах і лісах збираються узброєні ватаги — але що я говорю? Тиж в шваба, чужий, можеш зрадити нас! Впрочім вони прийдуть мабуть на Копанік — і ти їх побачиш наочно! —

Ця новина впала на мене, як грім з ясного неба.

Чи ще раз пірве мене з собою вир війни? Маю втратити свою дорогу свободу, так болісно здобуту жінчину — і відлет до країни моїх мрій? О, чому я не відлетів таки минулої осені!

Та я задержав рівновагу і сказав:

— Косто! Якщо ти зрадив комусь мою кривку на Копаніку, то горе тобі! Ти повинен мені бути вдячний — а тепер поступаєш зі мною так підло?

— Ні, пане, — але... Він стояв збентежений.

— Що — що? Говори! наглив я його до, відповіді.

— Вони самі дізналися про це. Вони бачили тебе, коли ти в осені летів понад Митровіцу. Але вони думають, що ти серб.

— Проклятий балакуне! Ти зрадив мене комітаджам! Від тепер я тебе не знаю! Забирайся, ти, злодію! Бери собі свої стада кіз і овець і жени до тої голоти, до Лукова!

Коста аж зігнувся зі страху. Він був певний що я буду його бити і тепер тішився, що обійшло-

ся без того. Це була людина без чуття сорому і без сумління. Він зовсім не чувби грижі совісти, якби міг застрілити мене тим самим крісом, що його дістав від мене в дарунку, якби лише комітаджі цього від нього зажадали. Я не смів лишатися вже на Копаоніку довше, ніж було конечно потрібно. Лиця Віди горіли від сорому ізза зрадливости її земляка, на якого вона дивилася тепер з явним призи́рством.

— Відо, ми переносимося завтра до горішної печери, яку Коста мусить зараз залишити! — сказав я до неї, і обернувшись, не звертав уже найменшої уваги на Косту й Любіцу. Може комітаджі ще не були у Кости і не попсували мого літака. Це булаби для мене загибель. Мушу цьому запобігти. Хоча весняні бурі були для літаків дуже небезпечні, та я вже був готовий на все. Не відстрашуся вітрами! Мушу вистартувати звідси хочби й серед бурі. Тут ходить о життя Віди і мов.

— А леж, пане! — промовила Любіца. Чи все це мусить так скоро статися? Ми ще мусимо біля вас бодай кілька днів відпочити.

— Слухайте, як він приказує! — закликала Віда. — Він тут командант, а ви мусите слухати!

— Але що станеться з тобою? запитала Люба свою приятельку..

— Тим не журися! Я буду з Георгом в кожній небезпечі! Хто в його ворогом, в й моїм ворогом. Пфу! Встадайся, Любо, мати щось спільного з цим зрадником, Костою! кричала вона до збентеженої Любіци.

Мотор загудів. Мої живчики били живіше. Нарешті мала здійснитися моя мрія! Повітря було чисте, легкий полудневий вітер віяв нам у лице.

Мушу ще випробувати керму, нема коли вагатися — завтра відлітаємо!

Очі Віди впилися в мене, наче щось блага-ли. Я рішив, взяти її на літак, щоби пробним летом привичаїлася до такої дороги. Вона всіла.

Залякано скрикнула вона, коли наш великий птах по короткім бігу по полонині піднісся у гору — та потім заплескала в долоні, мов дитина.

— Летимо! Летимо! — тішилася вона, коли літак робив гарне колесо над верховіттям густого праліса.

— Георг, Георг! Візьми мене з собою в світ! Не лиши мене, не зрадь мене бо я пропаду без тебе. Вони вбють мене!— благала вона, обіймаючи мене з заду за шию.

У мене не було сумніву, що я її візьму! Я мусів узяти її. Товаришку моїх небезпечних пригод — я не смів лишити на поталу в тих дебрах. Всі мої думи і змисли були звернені на те, щоби цю дорогу мені жінку повести з собою в край обі-цяний, де не чигають на нас вороги.

— Візьму, Відочко, візьму! Я не смію тебе лишити! Не бійся, довіряй мені у всім — ти м'я! Наш літак сильний і певне понесе нас обоїх на своїх крилах у далекі світи! Завтра полетимо на полудневий схід через широке море. Першого дня причалимо на малоазійськїм побережжі другого в Персії а третього долетимо до чарівної країни, до Індій. Там осядемо, я продам літак, а за те куплю клаптик землі над морем. Пальми шумітимуть над головами, пестрі щебетливі птиці будуть нам співати, море приноситьме східні перли до наших стіп. То-ді, Копаніку, грізна г'єро, будемо згадувати тебе добрим словом, що ти довгий час скривав нас пе-

ред ворогами і ратував наше щастя перед оком злобного світа.

— Георг, коханий, любий! — говорила Віда і обняла мене ще краще.

— Ми заживемо там як звичайні селяне, будемо управляти виноград, і риж. Ніщо не заколотить нашого спокою. Овочі, хліб і вино — це буде наша страва. Там вічна весна, вічне літо, Там буде наше кохання дозрівати і рости у безконечність.

Серед такої розмови і мрій ми пролетіли добрий шмат дороги. Я завернув назад на Копаонік.

— Зорі будуть горіти над нашим домом. Гаї пальмові говоритимуть дивні казки тисячі й одної ночі. Мудреці святині будуть нашими приятелями, достойні старці нашими вчителями. Ми довідаємося від них багато про вічність і призначіння. І житимемо щасливо без вісток з войовничого європейського світа, без журби за завтрішний день. Так пройдуть нам роки і колись побачимо на своїх головах сивіючий волос. Та ми привитаємо його усмішкою, бо що значитиме для нас час? Ми не постаріємося. Ми будемо вічно молоді: серце наше буде горіти негасимим вогнем любови, щастя і краси.

Віда ликувала, а її сміх гомонів, як щибіт соловейка.

Тихо — нечутно причалили ми перед печерою і затягнули літак до середини. Серця наші били нетерпеливістю.

— Ще одна ніч — ще кілька годин, і завтра ранком рушимо звідси в світ. І скажемо Копаонікові: Будь здоров!

— Ах, коби це вже було нині! зітхнула тихо Віда.

ПЕРЕРВА В ЗАПИСКАХ.

(Замітка видавця).

Тут у записках Георга Д. наступає перерва, записок з якогось часу бракує. Можливо, що частина записок пропала десь у пізніших пригодах, можливо також що їх викрадено вже зі сховку у дра Т. в Облічеві. Досить того, що значна частина записок пропала раз на все.

Рукопис Георга Д. складається з кількох звичайних шкільних сшитків, які мож було купити в Крушевацу. Сшитки ці з воєнного паперу поганого сорту, до того ще перемочені кілька разів дощем так, що в деяких місцях письмо писане чорним олівцем, зовсім замазалося, розмоклося і зробилося нечитке, так що при відчитуванні цих місць треба було руководитися більше чуттями і здогадом, як оком.

Пропавші картки записок відносяться найправдоподібніше до цього, що Георг Д. якимсь чином заплутався на ново у воєнні пригоди, мабуть таки через зраду Кости. Правдоподібно захопило автора записок на горі Копаоніку повстання крушевацьких комітаджів (з весною 1917), ще заки він успів відлетіти з Відою. Він мусів утікати з гори в доли, і десь переховуватися з Відою і з усім майном таліаком в якійсь старій хатчині, в якій і застаємо його в тім місці, де починаються дальші записки. Цього мож також догадуватись зі змісту дальших захованих в добрім стані карток, які досить виразно говорять про це, що війна знову покерувала долею Георга Д. і Віди з Лукова.

Учений Т. був саме підчас тих пригод — повстання комітаджів і хвилевої паніки між австріяками — в Бєсграді і гому завдяки австрійській цен-

зурі не міг довідатися в час про ті події, які діялися в Крушевацу і в околиці. Заповнювати втрачені місця записок на власну руку годі, бо це булаби тільки фантазія. А впрочім відносилися вони певно тільки до мало замітних пригод підчас повстання, бо — як побачимо — найважливіше наступило потім і дається вивести також з попередних подій, які ми вже подали, як їхнього властивого продовження. Це покажуть найближчі стрічки.

МИ ВЕРТАЄМО НА КОПАОНІК.

(Продоження записок).

Сірі дні тяжили над нами як олово. Мовчки пересиджували ми в розваленій хатині і на ніч западали у важкий сон. Одного вчасного ранку збудив мене гук мотору і пропеллера. Я вибіг з хати і побачив великий боевий літак, що летів на полудне. Тепер не було що й думати про втечу на Копанік.

Що тягнуло мене зовсім туди, в гору? З того одинокого місця на землі, на яким я зазнав найбільшого щастя, хотів я розпочати лет у незнаний світ і в незнану майбутність. Ще раз побачити свою пещеру, лагідний склін полонини біля неї, тихий прічок, поважний бір, ах, усе це було мені таке святе, цінне, дороге! Впрочім на долині не міг я вже довго попасати. Було правдоподібніше, що наші надійдуть небаром з більшими силами сюди на Мрляк, щоби закріпити здобутки вчорашнього дня. Отже я поскладав всі харчові засоби так, щоби кількома летами забрати їх звідси назад на Копанік. Віда дивилася здивована, питаючи:

— На віщо тобі стільки харчів брати на гору? Чи все ще хочеш зволікати з відлетом на схід?

— Я мушу, Відочко. Я не можу тепер летіти. Мої нерви охляли через пригоди останніх днів зовсім. Мусимо трохи відпочати, там на горі знову прийдемо до себе і наберемо сил. Бо я почувую, що тепер невдалосяб нам нічого. А сам побут на Копасніку тепер безпечний, бо комітаджі порозходилися вже до своїх сіл і мусять, розбиті, вернути до мирних занять на рілі, щоби бодай про людське око показати, що вони не знають нічого про повстання, бо инакше всіх їх вивішалиб.

— Ах, а як Коста знову тебе зрадить?

— Коста? Так, твоя правда. Ми не будемо перших кілька днів жити в нашій давній домівці, але зараз під шпилем, на Суво Рудіште; пісковата збіч на сході гори також пригожа до лету і причалення. А між скелями можемо знайти певну криївку. Ночі є досить погані. Ніхто не подумає, що ми можемо там бути. Щоби тільки випочати два дні, а потім полинемо з вітром туди, де сонце сходить і де нас жде нове життя.

Я добре знав і усвідомлював собі, що те високо положене місце має й свої небезпеки, передусім бракувало там води, яку треба було двигати з далека, з долини. Грунт складався з червоножовтого пісковища, що лежав там безчисленими звалищами, які при незручнім причаленні могли знищити цілий літак. Але мимо того мусів я вибрати те місце, як криївку для нас, бо воно було одиноке що забезпечувало мені спокій серед того несамовитого краю пристрастий і війни.

Між тим запала знову ніч і при блідому сьйві зір підлетіли ми з Відою в гору. На щастя не за примітив нас в низу ніхто, бо я летів досить високо. Палаючі села, як Брус, Златарі і Блаце показували мені дорогу. Потім натрапили ми на мряку

і на чорну пітьму. А що, якби літак ударив собою нагло у яку скелю? Я здержав мотор і надслухував: Я почув справді шум ліса під собою, отже гора була вже таки не далеко! Так, це ти, славний Копаоніку, дорога мені горо! Погоди лечу здсвж довгого хребта гори аж вилітаю на шпиль. Мряка рідшає, очі привикають до тьми і можуть уже відріжнити пісковату площу на схід від найвищого шпилью. Погоди, мов мара зісовгуюся по жовтавій площі.

Дошкульна студінь, гірша, як ми сподівалися. На собі маємо літну одежину, Віда дзвонить зубами і трясеться уся. Я засуваю літак під звисаючу скелю і обходжу місце, щоби знайти для нас пристановище. Скісно лежачі піскові плити, дають одинокую охорону. Найбільша з них вкрита сухим мохом і ця найкраще надається для нас. Я здираю з інших плит мох і якісь сухі ростинки і розкладаю слабій огник, що трохи проганяє мороз. Вхід затарасовуємо великим каменем, від біди можемо переждати тут до ранку.

Віда западає миттю в глибокий сон, але я не смію спочати. Мряка зникла, вітер ущух — тож потайки перед Відою сідаю на літак і щєраз лечу на Мрляк. Скоро забираю все, що може мій фоккер піднести і вертаю назад у гору зі своїм убогим майном. Причалюю тихо, як і відлетів. Віда ще спить, дихав правильно, не знає, що я цілу ніч працюю. Коли ранок встав зпоза Ястребацу, мов червоне колесо, було вже все майно на горі, всі заглибини Копаоніку повні харчів!

І так почався мій другий побут на цій горі. Не було тепер стад біля нас, не шептав любий потічок у наших стіп, як широко і далеко оком глянути, не видно ні травки, ні стебельця! Пустиня!

Наче страшна каскада застиглих бовванів лежали великанські скельні зломи з горив долину. Ми були наче на острові серед моря етеру. Нижче положені ліси й полонини закривав перед нами загиб гори. Тільки як вітер заревів бурею, доходив до нас з далека шум ліса, ніби рев далекого моря.

Віда зробилася тут дивно мовчазна і сумна. Страшна самотність відібрала їй мову і веселість. Та вона боролась з цим і держалася добре. Всі її думки були направлені на мету нашої дороги, і ми не переставали мріяти і снити на яві. Я вичував з її слів ясне, хоч може несвідоме налягання приспішити наш відлет і не зволікати довше. О, Боже, чому я не послухав її таємного прочуття.

ВІДА ХОЧЕ МСТИТИСЯ НА СУПЕРНИЦІ.

Третого дня нашого побуту на пустинній збочі Копаніку попросила мене несподівано Віда, щоби ми ще раз пішли обое до Крушевацу, бо вона хотілаби ще побачити в останнє своїх земляків, заки відлетить навіки з краю. А може вона була ще заздрісна і все ще не могла забути про Надію? Чи може хотіла своїм тріумфом над суперницю запевнитися тимбільше в тому, що має мене? Може до цього причинялася проста жіноча цікавість, що вона хотіла її побачити? Впрочім її пропозиція було мені по нутру, бо я хотів лишити в Облічеві решту своїх записок і так обіцяв прийти раз до нього з Відсю.

Крушевац важко було пізнати. Хоча був торговий день, на вулицях було пусто. Скулені прокрадалися попід доми застрашені жінки. Каварні замінилися в казарми. Замість сербських геройських

пісень лунали там тепер елегії чеських і українських жовнірів, що тужили за жінками й дітьми.

Ми блудили з Відою вулицями без мети. Щоби не впасти кому в очі, пішов я до шевця Драшка, якому колись продав шкури.

— Даремно приходиш, парубче! привитав він мене, коли я став на порозі. Я вже не смію за купувувати. Піди до окружної команди, як хочеш продати шкури. Я тепер швець тільки для війська, роблю лише військові черевики!

— Ну, то будьте здорові! — сказав і обернувся до відходу. Та в тій хвилі Віда запитала його:

— Скажіть мені, майстре, не знаєте, де тут живе Надя Тр.?

Ах, Надя Тр.? А тобі чого до неї? Винна тобі щось? О, вона тепер може віддати з процентом! Це велика пані. Живе тепер з надпоручником Б. при вул. Гагльовській, в домі будівничого Мігайловича. О, та має гроші! А що за строї, а що за черевики! Папляв далі швець. — Черевики сафянові зі срібними пряжками дістала з самого Будапешту, знаємо, що це коштує!

Я потягнув Віду і ми вийшли на вулицю. Я соромився Віди і не смів їй поглянути в очі. Вона йшла мовчки побіч мене, тільки кутики уст дрожали їй зі зворушення. Я не міг цього видержати і закликав:

— Віда, візьми камінь і розбий мені голову! Я тебе не гідний!

Але вона стиснула горячо мою руку і шепнула:

— Найдорожчий!

А мені краялося серце! Я зрадив її! Зрадив цю прекрасну Віду з тою — шпійкою!

За хвилию були ми на вул. Гагльовській, не знаючи навіть, коли і — чого ми сюди зайшли.

Ми задержалися перед домом, який нам описав Драшко; вікна дому були замкнені деревляними віконницями. Та нагло відчинилася одна віконниця і — Надя стала несподівано у вікні, в розщіпленій суконці, з папіроскою в руках, дивлячись кокетливо на вулицю. Вона пізнала мене і кивнула рукою, піти в город. Віда пішла розуміється зі мною.

— Ах, любий друже! Яка несподіванка! закликала вона голосно, — і шепнула: „Вечером, по десятій”! І знову голосно: Вибачте що не можу вас запросити ближче, але в мене гості, — кватиранти! Нема ради! — Що це за жінка з вами?

— Це моя жінка, Віда!

— Так так — усміхнулася Надя, дещо змінена, і додала по французьки: Це добрий жарт, прекрасний! Чи справді ваша жінка?

— Так! Жінка! — Крикнула нагло Віда, червона від гніву. — А ви є — шмата, лайдачка!

Очі Наді блиснули мов у змиї.

— Пане Д., я вас прошу! — вона хотіла ще щось сказати та злість стиснула її за горло.

В цій хвилі, заки я оглянувся, Віда кинулася на Надю і вдарила її з усеї сили в лице.

— Це ще замало для тебе суко! закликала Віда.

Надя стала, як труп і поступила кілька кроків назад.

— Тепер маеш памятку! сказала знову Віда. — Георг, ходім мушу вмити собі — руку.

Ми вивинулися як зручні злодії і втікли за місто. Аж в кущах стали ми, щоби відітхнути. Віда впала на коліна і благала мене, простити їй за її непогамованість.

— Я не могла инакше! — говорила вона задихана. —

Я успокоював її, але таки мусів їй докорити, що її поривистість може тепер мати для нас погубні наслідки. Надя схоче пімститися. Вона знає про наш побут на Копаніку, зрадить нас — і тоді можуть нас зловити мої браття австрійці, ще заки ми зможемо відлетіти.

— Ах, яка я дурна! нарікала на себе бідна Віда. — Я неповинна була обиджати її словами, але — і вона зробила рух руками, який означав, що треба було Надю задусити.

Було ясно, що ми тепер мусіли якнайскорше опустити свою гору. Я взяв Віду за руку і ми поспішили до д-ра Т. За якої пів години були ми в хаті астрольога.

Я розказав йому все, чого він ще не знав про мої пригоди, і просив, прийняти решту записок та переслати колись до моєї вітчизни.

— Тепер неможливо — сказав він — але пізніше. Я запізнався з одним вашим вояком, Францом Шпундою, який видається мені чесним чоловіком. Я передам йому по війні ваші сшитки. Будьте спокійні. Ось адреса вашого земляка!

Він тепер на полевій почті!

— А гороскоп? — запитав я?

— Ось тут маєте! — сказав він і дав мені клаптик паперу. А тепер спішіть, щоби вас хто в мене не побачив.

Він сказав ще кілька слів до Віди, ми попрощалися і вийшовши з хати, пустилися навпростець кукурудзою в сторону гір.

По дорозі я глянув на гороскоп мого життя, що його мені виписав астрольог Т. на картці паперу. Віда глянула на мене і побачила, що я зблід і перестрашився.

— Що це є? питала вона зацікавлена.

— Ет, дурничка! Гороскоп! Ворожба зі звїзд! Звїзди брешуть! Сильна воля може їх перемогти. Я не боюся нічого! — говорив я, бажаючи успокоїти Віду і себе, і я пірвав папір на дрібні кусники, та пустив з вітром, щоби Віда немогла прочитати недоброї ворожби.

Та це тим більше занепокоїло її і вона замовкла, та видно було, що носить важку журбу і прочуття під серцем.

Коли ми вже були далеко за містом, я нагадав собі, що я повинен заїзнатися з тим Францом Шпундою на полевій почті. Від ньогож залежала доля моїх записок, я мусів його бачити! Віда боялася мене пустити, але вкінці лишилася в одній селянській хаті, а я побіг назад до міста.

При віконці почти товпилось багато жовнірів. Я приступив нарешті і зажадавши значків, шепнув тихо своє ім'я. Молодий вояк напружив свій слух, а я шепнув далі: „Др. Т. дасть вам мої сшитки. Прошу вас, заопікуйтеся і пішліть їх на адресу”. Далі не міг я говорити, бо з середини заревів якийсь голос:

— Що там знову за коншахти, ви однорічник ви мусите з кождим мужиком романсувати?

Я заїнів і відступився, посилаючи ще тому Шпунді свій благальний погляд. Потім, наче збувшись одного тягару, побіг з міста, щоби чимскорше знову віднайти Віду. Я застав її там, де лишив, виявив їй усе, але вона далі мовчала. Я чув, що в неї тягар на душі і спитав її:

— Відо, ти гніваєшся?

— Ні, я не гніваюся, хоча маю до того причину.

— Яку причину, Відочко?

— Ти повинен був убити її, ту шпїонку! Не

сміє жити жадна інша жінка, яка тебе любить, поки я тебе люблю! Не сміє!

— Відочко, чи не бачила ти нині глиняної стіни біля двірця в Крушевацу? Чи не чула ти гуку сальв? Ти тремтіла, як чула, що люде вбивають людей, а тепер сама мене намовляєш до цього? Дай їй спокій, тій Наді! Її життя є найгіршою карою для неї.

— Але що я зроблю зі своїм серцем! Воно му-ситься їй ненавидіти!

На цім урвалася наша розмова. Ми пішли далі прекрасною моравською долиною, зжатими стернями піль і стежками винниць. Вечером дійшли ми до розвалені колиби якогось пастуха і там заночували. — Ах, чому щастя приходить тільки раз і даремно його завзивати вдруге!?

ВІДА ПЕРЕМОГЛА СЕБЕ.

Коли я досвіта збудився, місце, де спала Віда, було порожне! Я думав спершу, що вона встала приладити сніданок, і лежав далі. По хвилі я закликав її голосно по імені, думаючи, що вона зійшла до потоку по воду. Та ніхто не відзивався. Я схопився, вибіг з колиби, оглядався, кликав, кричав, та даремно. Ні слуху, ні диху. І нагло напав на мене смертельний страх, бо ябув певний, що Віда вернула до Крушевацу, щоби замордувати Надю!

Ах, це не сміє статися, бо ми пропали! Я мушу цьому запобігти! Навіть готов згинуть там у місті разом з Відою, я пустився бігти в доли, до Крушевацу.

Моя грудь пашіла, мої стопи горіли, а міста все ще не видно. Я біг як шаленний.

Що там тимчасом могло статися! Віда певно закралася досвіта до Наді і задусила її руками, бо не мала іншої зброї. І коли при тім той офіцер що спить у кімнаті Наді, збудився, і побачив Віду, він... Ні! Далі я не міг про це думати!

Нагло— що це? Чи це привид-мрія? Ні, ні! Це Віда! Вона сама! Жива! Здорова! Нагло станула вона передімною, надбігши з противного боку, на закруті дороги. В її очах якийсь дивний блеск, щастя, як тоді, коли я знайшов її і відратував її на снігу!

Відо закликав я і вона впала в мої обійми, не промовивши зі зворушення й слова. Я чув лише як німа дрож іде по її горячим від бігу тілі.

Нарешті вона успокоюється настільки, що може шепнути мені ледво чутно до уха: — „Я не могла цього зробити!”

Щасливі і перетомлені від надмірних зворушень падемо в траву, непритомні. А як збудилися знову, бачимо над собою ясне зоряне небо, що всміхається до нас крізь верхівя дерев. Нас окружає запах пільних цвітів. Я буджу Віду поцілунком у чоло. Ми йдемо далі. Ціле передполудне усміхається Віда сама до себе і не говорить нічого. Аж як ми дійшли до ліса й вийшли поза всі людські оселі, вона промовила:

— Я була дурна, коли думала, що мушу вбити ту дівчину! Послухай! Як ти леше заснув я встала і побігла. Бо нагло в мені озвався голос: мусиш! І я мусіла. Я побігла до Крушевацу, наче опутана злим духом. Я мала Нїддю все перед очима, таку живу, що я стискала руками, ніби дусила її і це справляло мені розкіш. Ще не розвидніло, як я стала в городі Наді, і крізь відчинене вікно, мов кітка, скочила до її кімнати. Вона лежала сама на своїм

ліжку. Друге ліжко було розбите і порожне. Я приступила до неї, вона спала. Мої пальці скорчилися як залізні кліщі, і піднялися, щоби стиснути її горло — і нагло я не могла! Я побачила глиняну стіну, там за двірцем, я почула десь гук вистрілу. І вона-ж людина! Лежить така безпомічна, безборонна! І вона гарна! Я придивилася, що вона гідна того, щоби і ти її любив, якби не любив мене. Думка про тебе обезсилила мене до решти — і я не могла.

Я хотіла збудити її і просити вибачення за обиду, бо я усвідомила собі, що вона властиво нічогісінько мені не винна. Та я тільки нахилилася над нею — о, яке це було приемне почуття, приемніше від злочинного наміру! — і поцілувала її в чоло. В тій хвилині я зі страхом відскочила від неї, щоби не збудити її, і скочивши через вікно на двір, побігла сюди до тебе! О, як легко мені біглося! Я не чула тягару свого тіла! Я була рада щаслива! О, як добре що я перемогла себе!

— Відочко! — закликав я радісно, спішім, нема й години до страчення. Завтра летимо у далекий кращий, щасливий світ!

І ми пішли скорою ходою в гору.

УСТУП, КОТРИЙ Є НАЙСУМНІШИЙ.

Чотири дні минуло від того часу, як я записав останні стрічки в своїм зшитку. Чотири дні. Ах! Я поволи приходжу до свідомости, що взагалі є якийсь час. Бо ті страшні речі, які я пережив за тих чотири дні, відібрали мені память, помутили мені розум, зруйнували серце.

Сиджу знову на пісковатій збочі гори Суво Рудіште а передімною мій білий зшиток. Але яне пишу,

не можу писати. Бо страшно мені, щераз змалювати перед своїми очима ті страшні картини, які я оглядав за цих чотири дні і які роздерли мені серце.

Хочу примусити свою пам'ять, щоби можна мені списати останні страхіття, що сталося. Хочу лишити їх, як свій страшний заповіт, останній слід по собі на цім світі. О, Боже! Поможі! Коли це станеться, хочу вимазати себе з життя людей!

* * *

Коли ми того дня, як Віда вернула з Крушевацу, прийшли на Копаонік, ми кинулися з найбільшим поспіхом приготувати все до дороги. Літак оказався досі настільки добрим і певним, що крім Віди міг я взяти ще трохи харчів і бензини. Все повязали ми міцно, щоби не пересувалося підчас лету і не псувало рівноваги.

Так на приготуваннях до лету зійшла нам ціла ніч і надійшов ранок. Боже, дай мені сили! Наші лица горіли від вижидання дня, щоби ми вже піднеслися до хмар. Наші серця били живими надіями.

Ще перед сходом сонця вийшов я з печери. Вже мерехтів Ястребац в рожевій заграві, десь ізза східних шпилів било червоним вогнем, з темних ще безоднів підомною піднімалася мряка, що розливалася подертими серпанками. Було тихо, нічого не чути, крім віддихів сплячої ще Віди. Почуття розкоші мало не розсаджувало мені груди. Нині. Нині! Нарешті!

Я задивився, мов зачарований, у прекрасні кольори гір, які малювало сходяче сонце погідного вересня. Незнаю, чи так стояв я хвилину, чи дві...

Нагло — і це, що тепер сталося, було ділом кількох секунд, одна подія переганяла другу, так, що

словами мож описати це тільки приблизно — нагло вдарило щось за мною об камінь! Я оглянувся — около десять озброєних людей, зігнувшись вилазять ізза близької скелі — крісові дула блистять перед моїми очима, хтось із тих людей кричить щось до мене. Одним скоком я уже в печері, буджу Віду одним рухом руки, блискавично витягаю з печери літак. Та щось забренило мені біля голови, один камінь трапляє мене в чоло, приголомшений паду горілиць. Якись хрипучі голоси надімною, чийсь тверді брутальні руки тиснуть мої груди і вьжуть мені руки назад.

— Відо, поможи! — реву я мов несамовитий, відзискавши в ту мить свідомість. Моя Віда біжить очайдушно з ножем і револьвером, один мах і мої шнури розтяті! Хапаю револьвер — вороги відскакують вражені, крок назад. Вісім стрілів з револьвера! Ах, ви, пси! Пятьох їх паде на місці, решта втікає за скелю.

— Відо! Літак!

Кулі свищуть довкруги мене, я набиваю револьвер, знов вісім стрілів, знову паде їх кількох.

Літак готов. Віда кричить що сили до мене. Я скачу в літак. Вона за мною. Пускаю мотор.

Мотор гуде. Літак зісовгується гладко поляною і підноситься в гору.

Летимо! Летимо!

Під нами розгорілося пекло, чути тріскотню щораз більшої кількості крісів. Ціла гора плює на нас оловом. Втікати! Втікати!

Раптом Віда, яка обняла мене з заду за шию, видає болісний стон і її голова опадає безвладно на мої плечі, тільки руки стискають далі мою шию.

— Відо, що тобі? кричу я перестрашений, повертаюся, піднімаю її голову, її очі глядять на мене,

повні зворушення, ах, той останній погляд! Її губи хочуть щось сказати, та лише порушуються нечутно. Я беру руку з керми, обертаю Віду, оглядаю її голову і поблідле лице, з якого спливає студений піт. Ой, Боже, вона гине мені між небом і землею! Літак опадає і причалює десь у гущавині, яку ділить від Копаонаїка глибока дебра. Чую потічок. Біжу по воду, скроплю Віді личко, дивлюся на грудь — о горе! Два стріли, прошили її з заду, плече і серце! Її тіло вже стигне. Безпритомно дивлюся на її трупа і механічно затулюю їй мертві очі, очі моєї Віді!

— Відо, Відочко, кохана! Кричу, реву, заводжу як ранений звір.

Не промовила до мене нині слова. Останні її слова були попереднього дня: „Добраніч, Георг”.

Вона мертва!

Набиваю свіжо свій бровнінг і прикладаю до скрані. Ні! Мій погляд паде знову на тіло Віді. Вона не сміє так лежати на поталу вовкам і хижим птахам! Обережно беру її на руки, кладу, мов дорогий скарб на літак, пускаю мотор в рух і підношуся. Назад на Копаонік, на Суво Рудіште! Там згинула вона, нехайже там і мене вбють!

Причалюю. Та нема вже нікого. Як довго я був там, за деброю? Годину, дві? Днину? Не знаю. А може це був тільки страшний сон? Ні! Це страшна дійсність. Про це свідчить ось тих вісім трупів, вісім комітаджів, яких я згладив. І труп моєї Віді, — ах, бездушний труп найдорожчої особи!

Чому ж серби не взяли своїх убитих? Чому не вертають по них? Чому нема нікого, хтоби мене вбив?

Я складаю трупи рядом і не знаю, що з ними робити. Мій мозок мов замерз.

Раптом чую в низу стріли. Це певно австрійська стежа, яку вислала за нами Надя, бється тепер з тими комітаджами, що зруйнували моє щастя. Ізза мене бються там тепер і проливають людську кров. І я пролив людську кров. Вісім люда лежить без душі, всі вбиті моєю рукою. Ходіть сюди, в гору! Ось, моя грудь! Ціляйте!

Та гук вистрілів слабне, галас віддаляється. Я мушу ще жити. Розкладаю ватру, стріляю, кричу, хочу звернути на себе увагу ворогів. Даремно. Кругом тихо. Ні знаку життя. Біля мене лежить мертва жінка, яку я любив над усе. Мої уста вимовляють по тихо її імя, промовляють до неї, ніби до живої.

Стемніло, запала ніч. Я сходжу по дрова на костир. Збираю струпішілі пні, що світять у темряві, і тріски, що попадали від грому. Іду з тягарем до гори. На шпилі, на граніті, де колись пранароді приносили своїм богам кроваві жертви, розпалюю і я свій жертвенний огонь. І я приніс жертву страшним божествам долі.

Кінець, пропало все. Словами годі висказати мій увесь біль і мою муку. Голова болить, аж тріскає, живчики бють, як молоти.

Костир готовий. Ще раз дивлюся на те личко і не можу пдвірити, що воно вже мертво. Що ті усточка замовкли на віки, що ті очі погасли раз на все. Волосячко її м'яжке, як було, воно одно не змінилося. І в чертах лица задержався лагідний вираз, тільки губи міцно стиснені. Ніби лежить вона в страшній безпритомности. Але грудь спокійна, в серці нема життя.

Страшно, держати мертво тіло любої жінки на своїх колінах і не могли плакати! Страшно!

Ясна полумінь бухнула з купи дров і хворосту лиже жадібно поліна і бе іскрами в гору. Огонь слі-

пить мої очі. Я несу Віду і кладу на костир. І затуюлю лице руками. І паду на землю.

Холодна мряка будить мене. Ватра згасає. Розпадаються червоні поліна. І ця, яку зіслало мені небо, розпалася золотим попелом. Ні сліду. Лише душа її уноситься десь надімною.

Тепер я самий. Смертельний жаль стискає мене за серце, і щойно тепер я заходжуся риданням.

Вертаю щераз до печери, яка була станнім місцем і свідком нашої любови. Бачу ще округлість її тіла на мосі, ось ще хустка її на долівці, ось і її черевички! Безсилий паду над пам'ятками її істновання. Все мерехтить мені в очах, трачу пам'ять, не можу пригадати собі черт її лиця! Звуку її голосу! Не знаю що сталося. Цілими годинами думаю, стараюся пригадати все і здається мені, що це все був тільки сон. Віда пішла певно по воду і зараз прийде. Але де вона так довго? Я хочу кликати: „Відо! Відочко!”

Чи я божеволю? Олівець трясеться в моїх руках, як пишу ці останні стрічки. Вчора взяв мене ще страшний жаль за нею. Я нагло забажав мати щось на пам'ятку по ній, по її живучій істоті! Я перебушував увесь мох у печері — і ось! Я знайшов кілька м'яких золотих волосків з її коси! Це все, що мені лишилося по моїй найдорожчій Віді.

Але тепер проч з цієї гори! Втікти звідси з тими золотими волосками на серці. З усіх моїх річей беру тільки томик творів Фальмераера і свої записки. Їх передам ще старому приятелеви, як удасться, — а сам пропаду. І світ не знайде мене. Я не для світа, як нема моєї Віді.

Моя історія скінчена. Не маю що більше сказати.

Боже, дай моїй душі мир, мир і спокій!

ЗАКІНЧЕННЯ, В ЯКИМ Є ЗДОГАДИ ПРО ДАЛЬШЕ ЖИТТЯ АВТОРА ЗАПИСОК.

На цім кінчаться записки Георга Д., які мож би назвати також його сповідю. Про дальшу його судьбу знати напевно мало що, принайменше не знати, де він тепер обертається і чи взагалі живе. Здавалося, що в один час, перед двома літами він буде відзисканий для світа, та так не сталося. Його бачили, але від нього не чули ані слова. Оповідає про це видавець Франц Шпунда приблизно так:

В кілька літ по війні, бо аж в 1924 році приїхав я до Крушевацу і зайшов до старого астрольога Т., щоби довідатися щось про дальшу долю Георга. Він не знав про нього нічого певного тільки те, що він був у нього останній раз без Віди і приніс решту записок та пращаючися сказав, що вже не побачиться з ученим ніколи. Натомість про Віду вірну товаришку Георга, довідався дещо цікаве. Село Луково, з якого вона була родом, означає „Вовче село” і має ту славу, що про його мешканців ходять незвичайні слухи. Мужчини мають перемінятися часом у вовків і ссуть людську кров. А жінки мають дар ясновидіння. Вони бачуть те, що буде, але не сміють сказати нікому, бо той, кому скажуть, мусить умерти до одної доби.

Це про мужів менше правдоподібне. Але про жінок можливе. І у Віди це мож запримітити, вона бачила наперед свою долю. Та не відкрила її Георгови, бо вірила, що він був би через те вмер. Тому вона й зробилася в останнім дні життя така мовчалива і сумна, вона знала, що приходить її смерть.

Астрольог показував мені ті сшитки Георга, що були записані рукою Віди. Чим далі, тим її письмо ставало краще і подібніше до письма Георга, а на решті годі відрізнити її почерк від його.

Її писання, то головню переписи з німецьких книжок; але є також і сербське письмо, це переклади, один з Кльоппштока „Сельма і Сельман” — і кілька віршів на біблійні теми, все це замазане дощем, неможливе до прочитання.

Чи Георг таки полетів на Схід, як плянував, чи куди инде, чи може живе тепер у Сербії, того астолюг не знав. Я догадувався, що Георг не мігби на своїм літаку долетіти до Індій, як він мріяв, і це мені потвердили знавці - летуни. Той літак міг пролетіти заледво тисячу кілометрів.

Тим чином я прийшов до заключення, що він полетів на гору Атос і впросився до одного з тамошних монастирів, — бо мож догадуватися з останніх речень записок, що така була думка нещасливого Георга.

І я поїхав літом 1926 року на гору Атос, до тої чернечої републики. Я відвідав усі монастирі, які там є, випитував довго, та не міг про ніщо довідатися. Аж в сербськiм монастирі Хіляндарія сказали мені таке: „В той час, про який мовите, прийшов до нас з півночі якийсь молодий муж, марний, сумний і обдертий, і просив нас о приют. Ми прийняли його. Він назвав себе братом Агапетом. Був спокійний, учений, читав багато книг в західних мовах. Він був у нас рік. Потім він подався в гори, до одного старця — аскета, став його учнем і живе тепер в цілковитій саїтності, сам як аскет.

— „Покажи мені дорогу, я мушу бачити його”! просив я черця.

— „Не вільно нам перешкаджати аскетови в молитві і його самоті. Не смію тобі показати дороги. Але може побачиш його за кілька днів, на святого Ілії. В той день є великий храм в російськiм мона-

стирі. Піди туди, бо на цей храм всі аскети звичайно приходять молитися”.

В свято пророка Іллі я пішов у російський монастир. Я глядів бачно на всіх черців і аскетів, було їх там повно старих і молодих, та в жаднім не пізнав я Георга.

Цілий день і цілу ніч молилися черці, а я шукав, та даремно. Ранком, коли я вже втратив надію, і йшов через подвіря до брами, нагло впав з боку на мене один погляд чиїхсь очий! Я видів Георга Д. тільки раз в життю, там, на полівій почті, — та я був певний, що це той сам.

Я приступив скоро до аскета, якого очі були мені знакомі і сказав:

„Ви Георг Д.? Пригадуєте собі мене? (Я назвав своє ім'я). Наш спільний друг, астрольог Т. з Крушевацу, здоровить вас сердечно!”

Я ждав відповіді. Він став скамянілий, замкнув очі, легка дрож пройшла по його худім обличчю, його губи легко помітно здрігнулись, — але зараз таки похитнув він тільки слабо головою, стиснув мене за руку і відвернувся, наче заболів його страшний спомин пережитого. Та в тій хвилі приступив до него старець, узяв його за руку і повів за собою. А до мене приступив дверник і почав докоряти, що я посмів заговорити до аскета.

Та я не втерпів і запитав. — „Чи це був брат Агапет?”

Дверник на хвилю замовк та потім сказав:

„Не вільно нам говорити нікому про черця, ні про аскета. Не вільно руйнувати їх спокою!”

Так я нічого не довідався від других, ні від Георга Д. не вчув слова, — але я певний, що це був він, нещасний мешканець Копаніку.

І справді — має слушність постанова Атосу. По що пустими запитами переривати спокій тим, що багато перетерпіли, по що їм відсвіжувати давні рани, коли ми самі бажаємо їм спокою з дорогої душі? І тішимося, як тільки вони знайшли його, донебудь би вони його знайшли: в кипучім життю світа, чи в затишнім монастирі, чи в печері пустельника.
